

Matti Wiberg: *Between Apathy and Revolution. Explications of the Conditions for Political Legitimacy.* Annales Universitatis Turkuensis, Ser. B. Tom. 182, Turku 1988.

Matti Wibergs ovan i rubriken omtalade doktorsavhandling är till sin natur teoretisk och begreppsutredande. Dess huvudsakliga syfte är inte att strukturera den politiska legitimitetens villkor, utan att strukturera studiet av denna fråga. Avhandlingens tillblivelse måste hälsas med stark tillfredsställelse. Ämnet är nämligen viktigt — legitimitet är vad medborgarnas relationer till det politiska systemet ytterst handlar om. Ändå är ämnet, särskilt hos oss, jämförelsevis dåligt undersökt. Den begreppsbyggnad som existerar är både kaotisk och diffus; det empiriska studiet är som en följd härav kaotiskt och svårtolkat. En ordentlig städning och ventilering av begreppsgarderoben är sålunda mycket påkallad: Wibergs ämnesval är höggradigt relevant och välfunnet. Avhandlingen breddar även på ett välbehövligt vis ämnesfloran i vår statsvetenskapliga disputationssliteratur, fattig på djupdykningar i modern politisk teori.

Disputationen ägde rum vid Åbo Universitet den 17 september 1988, vilks undertecknad fungerade som fakultetsopponent tillsammans med professor **Juhani Pietarinen**. Vad jag nedan anför i denna recension, baserar sig i allt väsentligt på det opponentutlåtande jag ingivit till universitetets samhällsvetenskapliga fakultet; på ett par punkter har jag inarbetat välmotiverade påpekanden som min medopponent gjorde under disputationens förlopp. Avhandlingen har i oktober 1988 godkänts som specimen för vinnande av *politices* doktorsgrad.

*

Avhandlingen har tre huvuddelar och elva kapitel. Den första delen ger ett par introduktioner och en bekännelse till metodologisk individualism, den andra explicerar olika aspekter av legitimitetsbegreppet, den tredje diskuterar legitimitetens relationer till olika kategorier av politiskt handlande. Härtill kommer en sammanfattande efterskrift, i vilken Wiberg ännu gör några reflexioner om forskningsläget och den riktning framtida forskningar borde ta. Särskilda temata som tas upp till behandling i den avslutande tredje delen är informationsskevheter, rationellt politiskt beteende, revolutioner och politisk tillit (trust) — dessa temata blir litet ojämnt behandlade; tyngdpunkterna ligger på revolutions- och tillitsproblematiken. Ojämnheten till trots är det riktigt att säga att avhandlingen är klart och redigt strukturerad. Det är sedan mer tveksamt om samma kan sägas om det sätt varpå subtemata kopplas till varandra. Delanalyserna går nämligen i olika riktningar, och är inte tillräckligt integrerade i en övergripande idé som kunde belysa och ange deras relevans i och för det huvudproblem som avhandlingen vill angripa. Wiberg har, för att uttrycka saken annorlunda,

samlat en imponerande mängd material, men han har inte fullt kunnat bemästra och smälta detta material. Avhandlingen är nog en fungerande helhet, men inte en fullödig sådan.

Wiberg penetrerar en stor mängd distinktioner, indelningar och kategoriseringar. Tonfallet är genomgående kritiskt, vilket är bra och naturligt — en kontribution som syftar till begreppsexplikering har särskilda orsaker att förhålla sig kritiskt till rådande föreställningar och uppfattningar. Wiberg drar sig inte heller för att attackera stora auktoriteter: hans piska viner över David Easton, Max Weber och Jürgen Habermas. På många punkter har han säkert rätt, och det har varit särskilt nöjsamt att ta del av den avrättning Wiberg består Habermas och dennas grumliga och oprecisa tänkande. Men det sätt på vilket Wiberg driver sin kritik är inte riktigt sympatiskt. Samma gäller för hans tonfall. Vad man starkast reagerar inför är en adresslöshet i argumenteringen, kombinerad med en tendens till starkt svepande penseldrag och aggressivitet i formuleringar. Särskilt gäller detta avrättningen av Habermas och dennes funderingar kring legitimitetskriser. Avrättningen är som sagt nöjsam och knappast i sak missvisande eller felaktig, men den är i den meningen orättvis att Habermas inte ges tillräckliga tillfällen att s.a.s. själv komma till tals.

Wibergs behandling av David Easton ger anledning till särskilda erinringar. Flera av Eastons indelningar väljer han att helt negligera: detta gäller framför allt Eastons särhållande av manifest och latent stöd, som kommer mycket nära en distinktion Wiberg driver mellan attityd och handling, och Eastons kategoriseringar av legitimitet, som är en del av nomenklaturen på området i en utsträckning som gör att Wiberg absolut borde ha uppmärksammat dem. Själv har jag härutöver reagerat inför Wibergs i mitt tycke lättvindiga bortviftande av Eastons kända distinktion mellan diffust och specifikt stöd för ett politiskt system. Argumentet är att distinktionen är överflödigt, eftersom det inte finns något teoretiskt eller empiriskt bevis för motsatsen. Jag kan emellertid inte förstå annat än att det verkligen finns en intressant teoretisk skillnad mellan ett stöd som direkt relaterar till specifika outputs och ett som är mer allmänt och övergripande till sin natur. Herbert Tingsten har fångat denna skillnad mycket väl i sin bekanta analys av demokrati-problem, där han påpekar att en demokrat måste försvara och stödja en (demokratisk) statsordning, vars verksamhet ofta står i motsättning till hans allmänpolitiska åsikter. »Han måste», skriver Tingsten, »ständigt vara beredd på en situation, i vilken han förklarar, å ena sidan, att ett visst beslut bör genomföras, å andra sidan att det enligt hans övertygelse är olämpligt» (Demokratiens problem, 1964, ss. 42—43). Vi kan alltså mycket väl föreställa oss och ha t.ex. negativt specifikt stöd och positivt diffust stöd, och det är, synes det mig, en ganska fascinerande uppgift att tänka kring interaktionen mellan de två stöd-

formerna och t.ex. undra hur mycket negativt specifikt stöd som krävs innan det diffusa stödet definitivt eroderar. Distinktionen hade enligt min mening förtjänat en bättre utredning, och i anledning av olika i avhandlingen förekommande resonemang (t.ex. ss. 159, 301) kan man för övrigt fråga om inte Wiberg själv på dessa ställen uppehåller sig vid och argumenterar för en växelverkan, en spillovereffekt från specifikt till diffust stöd. Ännu vill jag mena att Wiberg har föga skäl att göra sig lustig över Eastons sätt att definiera politik och avgränsa det politiska systemet — Wibergs egen politikdefinition (ss. 61, 122) har nämligen stora och uppenbara likheter med Eastons definition (som inte återges i avhandlingen).

En fråga av allmän natur som gäller Wibergs forskningsstrategi bör beröras — den väcktes under disputationen av professor Pietarinen. Ställd inför valet att göra en explikation eller flera, väljer Wiberg att göra en. Han medger att det inte finns något gott förhandsskäl att tro att varje centralt begrepp kan ha och förtjänar endast en explikation, men han tror ändå, med en hänvisning till den politiska teorins nuvarande utvecklingskede, att det är meningsfullt och nyttigt att stanna för och upprätthålla en stram och fokuserad ambition. Detta behöver inte vara riktigt, och en läsning av Wibergs avhandling ger i själva verket bränsle för tron att legitimitet är ett begrepp som används på många sätt och med många betydelser. Han explikerar nämligen inte en betydelse utan flera, och han avviker härmed från det program han säger sig vilja driva — jag tror det är rimligt att säga att avvikelser blir en styrka, inte en svaghet. Eftersom den inte är medveten — jag gissar att den s.a.s. smugit sig på Wiberg under arbetets förlopp — är den dock inte så långt driven som den gärna kunde ha varit.

*

Wibergs avhandling har mycket att erbjuda, och man läser den med stort intresse och med uppskattning. Författaren har mycket klart för sig vilka frågor som är väsentliga i sammanhanget, och han har en god och skarp blick för var svagheter och blottor skall sökas i rådande föreställningar och teorifragment. Han har därför haft goda förutsättningar att göra korrigeringar och ingrepp som är kommande legitimitetsforskningar till hjälp och vägledning, och av sina förutsättningar har han gjort fullt bruk. Man tar inte till överord om man säger att boken är ett vägande inlägg i en internationell vetenskaplig debatt. (Detta är f.ö. en omständighet som borde ha manat till större ordentlighet i språk och stilistik: språkfel förekommer och antalet upprepningar är ganska stort). Det ligger dock i sakens och ämnets natur att invändningar låter sig göras även på centrala punkter, och jag skall göra två invändningar som träffar Wibergs sätt att uppfatta företeelsen legitimitet.

Wiberg har stått inför ett val mellan föreställningar om legitimitet som en dikotom eller en icke-dikotom före-

teelse. Han väljer, med en motivering som knappast kan sägas vara tillräcklig, det första alternativet. Jag tror jag vill vara av en annan mening, även om inte heller jag är i stånd att ta fram en tillfredsställande motivering. Det synes mig dock på något sätt naturligare att tänka kring legitimitet i termer av mer eller mindre snarare än antingen eller: legitimitet är för mig något avtonande eller tillväxande, inte något som plötsligt finns eller inte finns. »Legitimacy may rest on better or worse grounds», skriver Wiberg (s. 64) — formuleringen, om vilken jag vill hålla med, synes mig indikera nondikotomitet: bättre eller sämre grunder ger bättre eller sämre legitimitet, d.v.s. legitimitet som glider längs en skala. Jag anmäler alltså avvikande mening, men vill sväva litet på målet. Jag skall också konstatera att Wiberg, såvitt jag har kunnat kontrollera, genomgående är konsekvent i sin behandling av denna fråga.

I min andra invändning vill jag vara mer bestämd. Wiberg vill betrakta legitimitet som en objektiv, inte en subjektiv företeelse, och i anledning av detta val måste två påpekanden göras. Det ena är att stora delar av avhandlingen i själva verket talar mot ett sådant val, i det de uppmärksammar och analyserar temata som blir viktiga endast om man utgår från att legitimitet är något subjektivt. Sådana temata är avgränsningen av legitimitetens subjektpopulation och legitimitetens beroende av kvaliteten i medborgarnas politiska trossystem. I vartdera fallet för Wiberg insiktsfulla och konstruktiva resonemang som reder ut en hel del missförstånd och oklarheter, men utgående från en föreställning om legitimitet som något objektivt, något av subjektiva uppfattningar oberoende, borde dessa avsnitt inte ha ägnats den uppmärksamhet de nu får. På flera ställen formulerar sig Wiberg dessutom på ett sätt som otvetydigt ger vid handen att han tänker i termer av subjektiv legitimitet. »Whether a political entity is or is not legitimate is up to the individuals to decide», heter det t.ex. på s. 58. Hårtill kommer, detta är mitt andra påpekande, att accepterandet av en objektiv legitimitetsbild nog hade förpliktat Wiberg att peka på och diskutera de grunder man i så fall kan ha för att konkludera om en politisk entitet i objektiv mening är legitim eller inte. Wiberg anförde vid disputationen att uppgiften är oerhört svår och inte har lösts av någon på ett tillnärmelsevis tillfredsställande sätt, och i detta har han rätt. Något så när utarbetade försök har man dock som sagt rätt att avkräva honom, och han borde i varje fall ha tillhandahållit någon systematisering eller typologisering av olika tänkbara objektiva grunder. Möjligheten att knyta legitimitet till demokrati, varvid graden av demokrati skulle kunna tjäna som ett objektivt kännetecken på legitimitet, tar Wiberg tyvärr endast antydningensvis beaktning med.

Det är inte möjligt att här beröra alla de intressanta uppslag som finns i Wibergs text. Jag skall emellertid nämna ett, som i sin förlängning ger anledning till en kritisk undran. Wiberg kastar fram den intressanta tanken

att politisk apati och politiskt ointresse i själva verket kan utgöra en viktig grund för legitimitet: system är, för att ta till en spetsformulering, legitima därför att ingen eller blott få bryr sig om huruvida de är legitima eller inte. Det finns, synes det mig, starka skäl att tänka i denna riktning kring legitimitetens problematik. Wiberg underbygger och förlänger sitt uppslag med olika resonemang och utsagor om gemene mans politiska intresse och kompetens i de västliga demokratierna, och av gemene man är han härvid föga imponerad. Medborgarnas politiska attityder och trossystem sägs sålunda med starka formuleringar vara ideologiskt ostrukturerade och inkonsistenta, och Wiberg finner skäl att instämma med resultat som indikerar »a very undeveloped level of political thought and weak or disorganized political attitudes» (s. 131). »The empirical evidence shows convincingly that the citizenry of developed democracies are not vigilant and vocal about political issues», skriver han på ett annat ställe (s. 171).

På denna punkt infinner sig den kritiska undran om vilken ovan var tal. Den är om inte avhandlingen här och även mera allmänt präglas av en viss kulturbias, förankrad som den är i anglosaxisk litteratur och förhållanden. (Wibergs digra litteraturförteckning uppstår endast 4–5 arbeten av nordiska författare). Vad sålunda utsagorna om kvaliteten i medborgarnas trossystem och politiska attityder beträffar, är det väl så att de ganska träffande beskriver amerikanska förhållanden. Det är mer tveksamt om de ger adekvata beskrivningar av t.ex. nordiskt politiskt liv. Det finns i själva verket en hel del nordiska forskningsresultat som nog motsäger Wiberg på denna punkt, och som visar på ideologisk attitydkohärens och på ett mått av politiskt deltagande som inte svarar mot föreställningar om apati. »Väljarnas grundläggande ideologiska vänster-högeruppfattningar strukturerar åsikterna i olika aktuella stridsfrågor. Bakom åsiktsbildningen i de konkreta frågorna ligger mer allmänna ideologiska föreställningar», skriver, för att här nämna ett exempel, Sören Holmberg och Mikael Gilljam i sitt färskaste arbete om »Väljare och val i Sverige» (1987, s. 141). »De företagne analyser visar, att den danske befolkning er ret aktiv på adskillige måder. Den konstaterede politiske deltagelse er formentlig endog vaesentligt højere end deltagelsesdemokrater ofte synes at antage. Under alle omstendigheder afliver resultatene påstanden om politisk apati», konkluderar för sin del Erik Damgaard i en studie av Danmarks politiska liv (»Folkets veje i dansk politik», 1980, s. 245). En gång inne på ämnet skall jag i förbifarten anmäla min förvåning över att Wiberg inte utnyttjat Leif Lewins bok »Folket og eliterna» (1970), som bl.a. både sammanfattar och analyserar debatten kring den politiska apatis roll och funktion.

Ett annat intressant uppslag finner vi i ett kapitel om politiska kriser; kapitlet hör f.ö. till det bästa i boken. Uppslaget är helt enkelt att kriser kan vara värdefulla.

»Crises are not necessarily something one should try to avoid. They may also have positive, even desired consequences», framhåller Wiberg (s. 180). Tyvärr lämnar han med detta sitt uppslag — idén flimrar fram men förblir outvecklad. En tillämpning av den på begreppet »legitimitetskris» hade väl försvarat sin plats i avhandlingen. På motsvarande sätt lämnar Wiberg i det kapitel han diskuterar politisk tillit dennas negativa sida obeaktad. »In a sense, we may trust our opponents and enemies», framhåller han (s. 292), och han pekar härmed på en tillämpning av termen »trust» som för begreppet nära det vi kallar prediktioner, och som från detta leder tanken vidare till frågor om t.ex. rättssäkerhet och rättssäkerhetens betydelse för politisk legitimitet. (Tankeassociationen från prediktion till rättssäkerhet går naturligtvis via den förutsägbarhet som rättssäkerheten tillhandahåller). Temat hade med fördel kunnat utvecklas. Samma kan i princip sägas om flera ytterligare uppslag som är tankeväckande men som lämnas obearbetade. Givetvis kan man invända att det finns gränser för vad en enskild avhandling kan täcka och uppmärksamma, och invändningen har sin giltighet. Legitimiteten har kontaktytor med väldigt många statsvetenskapliga delområden, och alla sidospår kan man helt enkelt inte följa upp om man vill driva en någotsånär fokuserad analys. Vid ett par punkter, jag har nämnt dem ovan, hade författaren dock gärna kunnat dröja.

Här nämndes redan att Wiberg är en anhängare av metodologisk individualism. I avhandlingen kommer detta till synes på många sätt, och med bibehållande av en god om än kanske inte fullständig konsekvens. Helt förenligt med den metodologiska individualismens lära är sålunda en ståndpunkt Wiberg hävdar i slutet av avhandlingen, där han i sin framställning om politisk tillit anser att endast individer kan lita på och endast individer kan litas på. Jag tror att jag även här vill vara av annan mening. Såvitt jag kan förstå kan man inom politiken t.ex. lita på den demokratiska processen, varvid tilliten uttryckligen gäller processen som sådan, och riktas mot processens förmåga att styra, uppfostra och kontrollera. Det är alltså inte politikens individer man härvid litat på, man litat på processens såväl restriktioner som incitament för individernas handlande. Man kan resa invändningen att jag här talar om en grund för tillit, inte om tillit i sig; man litat på individer och gör detta därför att de agerar inom den demokratiska processens ram. Jag skall gärna medge att man kan vrida saken på detta sätt. Men jag tror inte det är riktigt att göra så. Jag tror att det är riktigare att föreställa sig saken så, att man ytterst litat på processen och dess regelmässiga förmåga att dirigera handlande: det är genom denna tillit man kan ha tillit till personer som man annars inte vore benägen att lita på. Wiberg anför som ett skäl för sitt individualiserande synsätt att enheter som t.ex. staten Finland »are nothing without the individual actors within them» (s. 295). Argumentet synes mig tomt på innehåll. Det är, t.ex., i och

för sig riktigt att vi inte överhuvudtaget kan ha politik om vi inte har människor, men detta är väl nog en ganska intetsägande vägledning för konklusioner och duger inte som ett fundament för tesen om metodologisk individualism.

*

Jag har ovan gjort några kritiskt färgade nedslag i bokens mycket vittförgrenade innehåll, och skall nu formulera ett slutomdöme:

De två sista meningarna i Wibergs avhandling lyder: »It is only fair to say that political theory is still in its infancy. There is a lot of work» (s. 235). Detta är naturligtvis blott alltför sant. Det citerade konstaterandet föregås av ett medgivande, i vilket Wiberg anmäler sig vara helt på det klara med att han inte har levererat slutliga svar på alla de frågor han rest, och i detta medgivande kan man förvisso instämma. Instämmandet skall emellertid inte ges en kritisk klang. Den uppgift Wiberg har förelagt sig har varit utomordentligt svår, och ingen kan fordra att den borde ha lösts en gång för alla. Den är antagligen av den karaktären att den inte går att lösa på ett definitivt sätt, och detta låter sig i varje fall inte göras inom ramen för ett enskilt arbete. Det är enligt min mening både rimligt och rättvist att säga att Wiberg skiljer sig från sin uppgift med heder. Invändningar kan göras och frågetecken kan ritas, såsom jag har försökt visa i denna anmälan. Men de är inte anmärkningsvärt många och de är inte graverande — ett undantag är dock författarens upptagenhet med den subjektiva legitimitetskonceptionens problematik, som jag, beaktande hans hävdande av den objektiva konceptionens primat, finner vara förvirrande och omotiverad. Samtidigt skall jag dock för all del upprepa att behandlingen av den subjektiva konceptionen i och för sig på många sätt är förtjänstfull. Avhandlingen har spänst och fräschör, och den är skriven med en tilltalande respektlöshet och intellektuell nyfikenhet. Den vandrar över stora områden av statskunskapens vida fält, och dess i olika riktningar löpande analyser dokumenterar lärdom och kringsyn. Man måste, ett antal invändningar till trots, vara imponerad. Wiberg har gett ett beaktansvärt bidrag till vår litteratur på den politiska teorins område.

DAG ANCKAR

Paavo Väyrynen: **Finlands utrikespolitik — den nationella doktrinen och framtidens mänsklig-hetspolitik**. Söderström & Co. Förlag, Juva 1988. 321 s.

Lausunto Paavo Väyrysen väitöskirjasta

Suomalaisten politologisten väitöskirjojen vastaväittäjät ovat monissa tapauksissa muokanneet lausuntonsa kirja-arvosteluksi Poliitikka-lehteen. Tässä julkaistava oma lausuntoni Paavo Väyrysen väitöskirjasta on alkuperäisessä muodossaan. Lausunto pyrkii integroimaan mukaan myös väitöstilaisuutta. Erilisen kirja-arvion laatimista en enää kokenut mielekkääksi tehtäväksi ja oletaisin lukijankin olevan kiinnostuneempi juuri lausunnosta. Varsinaisesti esikuvaa hakematta on tässä yhteydessä mieleeni tullut Statsvetenskaplig tidskriftin tapa julkaista politologian professuurien hakijoiden tuotannosta annettuja asiantuntijalausuntoja.

Arviooni on luonnollisesti omalla tavallaan vaikuttanut tietoisuuteni alan muista suomalaisista väitöskirjoista ja kehittyneestä arvostelukäytännöstä. Viimemainitussa onkin jotain havahduttavaa ja yhteenvettoa kaipaavaa. Selvitysteni ja laskujeni mukaan kansainvälisen politiikan alaan luettavia väitöksiä on 1970- ja 1980-luvuilla (aiempiin ei kannattane tässä puuttua) ollut kaikkiaan yhdeksän: Raimo Väyrynen 1973, Vilho Harle 1975, Harto Hakovirta 1976, Kalevi Ruhala 1977, Esko Antola 1980, Jouko Matilainen 1984, Moise Adjangba 1985, Jyrki Kähkönen 1986, Paavo Väyrynen 1988. Yhdestä on arvosanaksi tullut non sine, viidestä cum laude ja kolmesta magna. Seitsemänluokkaisesta asteikosta on käytetty vain kolmea keskimmäistä luokkaa. »Huonoimman» ja »parhaan» väitöskirjan väliin jää yksi arvosana. Keskimmäisestä luokasta on ilmeisesti muodostunut varsin avara.

Raja kansainvälisen politiikan tutkimuksen ja muun politologian välillä on tietenkin liukuva. Olen jättänyt luettelostani pois ainakin kolme sellaista väitöskirjaa, joita voi hyvin pitää puoliksi ulkopolitiikkaa tai kansainvälisiä suhteita koskevinä. Arvosanakäytännöstä antamaani kuvaa niiden mukaanotto ei kuitenkaan mainittavasti muuttaisi.

Oma lausuntoni ja arvioni Paavo Väyrysen osalta on seuraava:

Åbo Akademi

Ekonomisk-statsvetenskapliga fakulteten

Tiedekunnan määräämänä vastaväittäjänä lausun valtios-tieteen lisensiaatti Paavo Väyrysen väitöskirjaksi tarkoitettua tutkimuksesta »Finlands utrikespolitik — den nationella doktrinen och framtidens mänsklig-hetspolitik»

(321 s.) sekä 7. 10. 1988 järjestetystä väitöksestä kunnioitavasti seuraavaa:

Väitöstilaisuus sujui normaalisti, joskin siihen toi tietynlaista omaa lisätunnelmaansa suurilukuinen yleisö ja runsaana paikalle saapunut tiedottajien joukko. Esitin vastaväitteet omalla luontaisella tyyllilläni ryhtyen tarpeen vaatiessa useampiportaiseen dialogiin ja tyytyen vastaukset noteeraamaan silloin, kun uusiin vastaväitteisiin ei ollut aihetta tai kun väittelijä vastasi kirjoittamaansa toistaen. Väittelijä puolustautui omalla luontaisella tyyllillään osoittaen hyvin hallitsevansa oman tutkimuksensa sellaisena, kuin se on. Yleisesti ottaen katson hänen puolustautuneen riittävän menestyksellisesti. Tietynlaisena tieteellisyden osoituksena pidän erityisesti sitä, ettei väittelijä pyrkinyt itsepintaisesti pitämään kiinni kaikesta, vaan näki paikoin perustelluksi myös myöntää ongelmia tai puutteita. Käytössä ollut aika ei sallinut kaikkien yksityiskohtien läpikäymistä, mutta kokonaisarvioni kannalta olennaiset asiat ehdittiin käsitellä riittävästi.

Tutkimus jakautuu kahteen osaan. Käsitelen niitä peräjäälkeen, vaikka ne asiallisesti, käsitteellisesti ja osin menetelmällisestikin kytkeytyvät läheisesti toisiinsa. Ensimmäinen osa koskee lyhyesti sanottuna Suomen ulkopoliittikan doktriinia nykyisellään ja toinen osa doktriinin tulevaisuutta, erityisesti alueella, jota tekijä kutsuu ihmiskuntapoliitiikaksi.

Ensimmäisen osan tavoitteena on siis selvittää, millainen Suomen nykyinen ulkopoliittinen doktriini kokonaisuudessaan (vähäisin, lähinnä turvallisuuspoliittista puolta koskevin rajoituksin) on. Sanalla »on» ei tässä ole aivan tavanomainen merkitys, vaan tekijä esittää asiasta »hypoteettisen» käsityksensä, jonka yhteys reaalityöelisuuteen kaippaa jäljempänä omat tarkastelunsa. Joka tapauksessa voidaan sanoa, että hypoteesi nojaa selvästi ilmenevään huomattavan suureen asiantuntemukseen, oivaluskykyyn sekä huomattavin osin praktisen syllogismin varaan väljästi rakennettuun päättelykaavioon. Tehtävänasettelua on pidettävä verraten vaativana.

Ensimmäinen osa lähtee liikkeelle aihepiiriin problematisoinnista, jossa kiintopisteinä palvelevat muiden tutkijoiden ja keskustelijoiden näkemykset yya-sopimuksen ja Suomen puolueettomuuden suhteesta sekä Suomen puolueettomuuden uskottavuudesta. Tätä seuraa Suomen ulkopoliittikan doktriinia koskevan aiemman tutkimuksen kartoitus, johon tekijä suhteuttaa omia lähtökohtiaan. Seuraavana on vuorossa tutkimusmenetelmän, siis päättelykaavion, esittäminen ja siihen kytkeytyvä doktriinin määrittely. Sen jälkeen tullaan ulkopoliittikan päämäärien teoreettiseen erittelyyn ja lopulta pääasiaan eli Suomen doktriinin hypoteettiseen kuvaukseen ja sitä täydentävään doktriinin soveltamisen tarkasteluun. Dispositiointia voi yleisesti ottaen pitää onnistuneena, joskin päämäärien teoriatasoinen tarkastelu venyy ehkä tarpeettoman pitkäksi.

Tämä osa tuottaa tulokseksi verraten kattavan, syste-

matisoidun kokonaiskuvan Suomen ulkopoliittikan opista. Aiemmissa tutkimuksissa aihe on käsitelty suppeammin, toisenlaisin menetelmin ja toisenlaisia doktriinin määritelmää käyttäen. Tässä työssä doktriini on käsitelty päämääriin ja maailmankuvaan perustuvaksi toimintaopiksi tai -säännöstöksi maailmankuvan sisältäessä tilannearvion ja käsityksen käytössäolevista keinoista.

Väyrysen luoman doktriinikuvan yksityiskohdissa ei ole sellaisenaan sanottavasti uutta, joskaan monet näistä kohdista eivät ole olleet asianmukaisesti esillä tähänastisessa aiheesta koskevassa tutkimuksessa. Osien järjestelmällistä koostamista on pidettävä melkoisena työsuorituksena ja lipsahtelemattoman perusasiatuntemuksen osoituksena. Kaikki osat on saatu päättelykaavan vaatimaan muotoon, mutta tämä ei todista, että työ olisi aina edennyt kaavan mukaan. Tähän kysymykseen ei väitöstilaisuudessa saanut täyttä selvyyttä, mutta pidän joka tapauksessa olennaisimpana sitä, että lopputulos on kaavan systematiikan mukainen. Omaperäisenä on pidettävä lähinnä puolueettomuusdoktriinin kahtiajaosta ja ihmiskuntapoliittikan integroinnista syntyvää doktriinikuvan kokonaisrakennetta. Palaan jäljempänä tämän omaperäisyyden implikaatioon.

Tulosta ei voida arvioida vain sellaisenaan, vaan on otettava huomioon, millaisten tieteellisten, eritoten menetelmällisten, perusteiden varassa se lepää. Doktriinikuvan vertikaalinen rakenne — toisin sanoen doktriinin kunkin osan toimintaoppi ja sen pohjana olevat päämäärät ja maailmankuva — perustuu tekijän laatimaan, väljästi praktiseen syllogismiin kytkeytyvään päättelykaavaan ja on siten systematiikaltaan tieteellisuonteisesti perusteltu. Sen sijaan kuvan horisontaalinen rakenne — esim. puolueettomuuspolitiikan kytkeytyminen yya-sopimukseen ja ihmiskuntapoliittikkaan — pohjautuu ensisijassa paljaaseen ideoimiseen ja allaolevan, lähinnä kognitiivisuusluontoisen ja verbaalisen, todellisuuden asiantuntevaan heijastamiseen. Toissijaista tukea antaa ulkopoliittikan päämäärien teoreettinen erittely. Vertikaalirakenteessaan käytetty menetelmä ei määrää tuloksen detaljeja eikä asiasisältöjä, vaan toimii yleisempänä jäsentävänä apuvälineenä. Samalla tämä menetelmä ryhdistää doktriinin määritelmää ja antaa sille erityislaatuista menetelmällistä pohjaa. Vertikaalirakenteen menetelmällistä ratkaisua voi kaikessa väljyydessäänkin pitää arvokkaana kokeiluna, jolla on ainakin potentiaalista tieteellis-heuristista merkitystä. Horisontaalirakenteella on menetelmällisen pohjan puutteellisuuden vuoksi itsessään merkitystä vain yleisen keskustelun käynnistäjänä, mutta kokonaisrakenteen erottamattomana puolena tämäkin rakenne saa epäsuoraa tieteellistä merkitystä. — Sanotuista ongelmista huolimatta kyseessä on merkittävä lisä Suomen ulkopoliittikkaa koskevaan tieteelliseen keskusteluun.

Tekijä ei itse pyri peittelemään tuloksensa hypoteettisuutta, vaan avoimesti sitä korostaa työnsä erityispiirteenä. Doktriinin käytännön sovellutusta koskeva osa on

kohtuullisesti empiirisiin viittein varustettu. Varsinainen doktriinin kuvaus lepää sen varassa, että tekijä sanoo heijastavansa (tosin juuri tätä ilmaisua käyttämättä) politiikantekijöiden eli doktriinin luoja, osittain siis oman itsensä, ajatustapaa. Sanoisin, että hänen tiedonhankintatavassaan on kysymys tietynlaisesta kenttätutkimuksen, osallistuvan havainnoinnin ja kognitiivisen introspektion yhdistelmästä. Mielellään olisi nähnyt tekijän itsensäkin jonkin matkaa pohtivan tiedonhankintamenetelmiänsä ja niiden etikettejä. Ja kun tekijä sanoo käyttävänsä perusdatana yleisesti tunnettuja tosiasioita, herää kysymys, ovatko ne sittenkään kaikki yhtä yleisesti tunnettuja.

Mikäli tekijä väittäisi työtään empiiriseksi, sillä ei olisi väitteen vaatimaa pohjaa, koska tällöin pantiksi ei riittäisi asiantuntemuksen vakuuttaminen ja osoittaminen sinänsä. Kun ilmaistuna ambitiona on hypoteesi, kuvan rakentaminen noiden tunnettujen tosiasioiden varaan on jotenkin hyväksyttävää, joskin arviointikertoimeen vaikuttavaa. Tutkimuskohte luonnostaan näyttäisi vaativan mieluummin perusempiiristä tutkimustapaa.

Saatu tulos ei ole vain tietyllä tavalla »hermeneuttinen», mitä määrettä tekijä itse käyttää, vaan myös melkoisen »hermeettinen». Mitään tieteen tuntemaa keinoa ei ole olemassa, jolla vastaväittäjänä voisin ilman omaa laajaa ja perusteellista empiiristä tutkimusta tarkistaa, kuinka hyvin piirretty doktriinihypoteesi vastaa politiikantekijöiden todellista ajattelua. Intuitionvaraisesti ja oman asiantuntemukseni pohjalla pidän tulosta varsin uskottavana. Perinteisiä reliabiliteettiä tai toistettavuusvaatimuksia ei toki voida pitää oikeina ja kohtuullisina mittapuuna kaikessa, varsinkaan syvästi hermeneuttisessa tutkimuksessa, mutta sellaisesta hermeneutiikasta ei tässä ole kyse, vaan asetelmasta, jossa vaatimus empiirisestä dokumentoinnista on varsin hyvin perusteltu. Saamani käsityksen mukaan väittelijä itse pitää epätodennäköisenä, että joku muu voisi hänen tutkimusprosessinsa toistaa, suositellen kirjassaan kuitenkin tuloksen testaamista empiirisissä jatkotutkimuksissa.

Siltä osin kuin tekijän rakentaman doktriinikuvan rakenne on omaperäinen, tähän viittasin edellä, se ei loogisesti ajatellen voi vastata muiden politiikantekijöiden keskuudessa vallitsevia näkemyksiä, sillä silloin se ei olisi omaperäinen. Siinä mitassa kuin katsottaisiin, että tekijällä ja muilla politiikantekijöillä on ollut toisistaan poikkeavia näkemyksiä, menisi pohja oletukselta, että politiikantekijöiden kesken vallitsee riittävä yksimielisyys, joka olisi työn tulokseksi heijastettavissa. Olen ymmärtänyt väittelijän haluavan pitää kiinni siitä, että doktriinikuvan horisontaalirakenteessa on hänen omaa luovaa panostaan, ja tässä hän onkin valinnut viisaasti, vaikka rakennelman pohjaan jää hypoteesiambitionkin kannalta tällöin tietty aukko.

Eräitä lisänäkökohtia: Tekijän doktriinimääritelmä on lingvistisesti hieman kyseenalainen tai ainakin se olisi kai-vannut taakseen lingvistisen lähtöselvityksen. Toisaalta

määritelmä on tavallaan uudentyyppinen ja kenties hyvinkin politiikantekijöiden ajatustapaa vastaava. Hieman epäselväksi on minulle jäänyt, kuinka tekijä voi yhtäältä sanoa pyrkivänsä doktriinin selventämiseen ja toisaalta useimmissa kaavioissa väittää doktriinia selväksi. Toki voidaan ajatella, että selkiinnytetään vielä selkiintymättömiä kohtia, mutta muotoilut voisivat silloin olla nyan-soidumpia. — Puolueettomuuden uskottavuuden tekijä sanoo kirjassaan riippuvan lähinnä doktriinin ominaisuuksista, mutta väitöstilaisuudessa hän myönsi muidenkin vaikuttavien tekijöiden merkityksen, joten kysymys on teeman noudattamisen aiheuttamasta vajaan asetelmasta. Yleensä puolueettomuus saa tässä teoksessa kovin laajan sisällön erkaantuen osittain klassisesta kahden konfliktipuolen ja puolueettoman asetelmasta, joka alan tieteiskirjallisuutta hallitsee. Tekijän käsityksellä on Suomen tapauksen ollessa kyseessä vahvat perusteensa, joiden lähempi pohdinta ei olisi ollut pahitteeksi. — Kirjassa esiintyviin kansallisen edun ja maailmankuvan käsitteisiin voidaan ehkä kohdistaa toissijaisia huomautuksia, mutta niitä ei ole tarpeen tässä eritellä. — Ulkopoliittisen arvovalan käsite jää hieman ambivalentiksi, kun sen primaarimerkityksenä korostetaan yhtäältä sen tuottamaa tyydytystä ja toisaalta sen välineellistä käyttöarvoa. Jälkimmäinen on tärkeämpi ja tähän tekijäkin väitöstilaisuudessa yhtyi.

Väitöstilaisuuden jälkeenkin minua on jäänyt häiritsemään tunne, ettei integraatiopolitiikkaa ole sen painon ja yhä kasvavan merkityksen vaatimalla tavalla ja omalla nimellä integroitu yhdeksi doktriinikokonaisuuden vertikaaliosaksi. Väyräsen tekemä ratkaisu on melko puhtaasti kaupapoliittinen. En tiedä itse, kuinka tämä vaikea tehtävä voitaisiin onnistuneesti suorittaa, mutta se ei ole oikeastaan tehtävänikään. Totean vain, että tulos tältä osin jää vaivaamaan mieltä, vaikka Väyräsen sitten lisen-siaattityönsä onkin perustelujaan vahvistanut.

Työn ennusteosasta minulle ei ole yhtä paljon sanottavaa kumpaankaan suuntaan. Tavoitteena on siis ennusteen laatiminen yhtäältä perusdoktriinista ja toisaalta, yksityiskohtaisemmin, ihmiskuntapolitiikasta. Vaikka ennuste ei kata erikseen kaikkia doktriinin vertikaalilohkoja, työtä on kohtuullisesti riittänyt jo tässäkin. Ulkopoliittikan ennustaminen on vaikea tehtävä ja nytkin tulokset jäävät, kuten tekijä itse oikein korostaa, osin »arvaamisen taiteen» puolelle. Portaattain kehitellen esitetyt, verrattain yleisluontoiset, ennen kaikkea tehtävän rakennetta osoittavat ennustemallit osoittavat oppinnytteen tekijän kohtuullista mallinrakennuskykyä. Malleille on rakennettu ulkoista koherenssia perustamalla ne osittain aiempaan tutkimukseen. Ennusteet korostavat ulkopoliittikan perusopin muuttumattomuutta ja ihmiskuntapolitiikan, erityisesti kehitys- ja ympäristöpolitiikan, merkityksen kasvua. Tulos on mielekäs ja uskottava, vaikkakaan ei kaikin osin riittävin pohja-analysein perusteltu. Tekijän käsitys puolueettomuuspolitiikan asemasta ihmiskuntapolitiikassa on

tieteellisessä debatissa jo ehditty riitauttaa, mutta omat selvästi esitetyt perusteensa sillä on.

Vaikka ankankin tekijän kehittämille malleille tuntu- van arvon oppinäytesuorituksena, pidän selvänä, että ne sisältävät käsitteellisesti ja analyysiteknisesti yhteensopi- mattomia aineksia. Mikäli tekijä olisi malttanut pitää ul- kopoliittisen toimijan malleissaan implisiittisenä, kuten alkuosan doktriinikaavoissa, ongelmaa ei olisi ilmennyt. Toimijaa koskevat kysymykset oltaisiin voitu tällöinkin hyvin käsitellä ainakin sivuteemana. Koska tekijä ei us- ko politiikantekijöissä tapahtuvan olennaisia doktriiniin vaikuttavia muutoksia, ongelma jää osittain vain mallin ongelmaksi. Jäljellejääväkään käsitteellinen ongelma ei ilmeisesti vaikuta loppupäätelmiin niiden yleisluontoisuuden vuoksi. Mallit onkin tarkoitettu lähinnä tehtävänaset- telun jäsentämiseen ja keskustelun systematisoimiseen.

Ennusteet on rakennettu tehtävän mutkikkuuden huo- mioon ottaen varsin vähälukuisen lähdeaineiston varaan ja lähteiden käyttö on pääosin päätelmiä taustoittavaa. Tosin erityisesti pitkään käsitelty Brundtlandin komission raportti on sisällöltään hyvin painava ja siten vankkaa perustaa ihmiskuntapolitiikan tulevaisuuden ennakoimise- lle antava. Riidattomia tämän raportin kaikki käsityk- set eivät varmaan ole, mutta en näe tässä Väyrysen omak- suman tutkimustavan kannalta suurta ongelmaa. Toki useampien raporttien tai tutkimusten tulosten vertaileva kartoitus olisi ollut ansioksi.

Keskeiset analyysit Neuvostoliiton suurvalta-aseman tu- levaisuudesta sekä Länsi-Euroopan ja atlanttisten suhteiden kehityksestä osoittavat kyllä maininnanarvoista asian- tuntemusta, mutta ylen alikomplisoiduiksi ne jäävät. Tätä tekijä ei ollut väitöstilaisuudessa nähdäkseen valmis myön- tämään, vaan vastasi väitteeseeni puhumalla pitkään ja ehkä monien mielestä vakuuttavasti kerraten sitä, min- kä oli kirjaan kirjoittanut. Minusta hän ei tässä ollut va- kuuttava, minkä tyydyin ajan lähetessä umpeutumistaan noteeraamaan. Tältä osin asia on kiistaton: analyysit ovat alikomplisoituja. Muuttaisiko niiden mutkistaminen to- dellisuutta vastaaviksi lopullisia päätelmiä, on toinen ky- symys. Luultavasti ei. On varsin todennäköistä, että Neu- vostoliitto säilyy suurvaltana ja Eurooppa jaettuna vas- takkaisiin sotilasliittoutumiin.

Ennusteajanjakson epämääräisyys jää lukijaa häiritse- mään. Tekijä puolustautuu pääasiassa sillä, että tarkoi- tus on vain osoittaa kehityksen suuntia. Perustelua voi pitää tyydyttävänä.

Tekijän lanseeraamaa ja ennusteosassa yhä enemmän etualalle nousevaa ihmiskuntapolitiikan käsitettä voidaan pitää osuvana ja oletettavasti se saa myös oman suosion- sa suomalaisessa ulkopoliittisessa keskustelussa. Esitän sen osalta vain sen toissijaisen huomautuksen, etteivät tä- mänkään politiikan motiivit aina välttämättä ole syvim- mässä kantilaisessa mielessä niin korkeaeettisiä, kuin termi antaa ymmärtää. Ajatuskokeena, hyvin teoreettisena kyl- läkin, voidaan esim. kysyä, minkä verran Suomi antaisi

kehitysapua maailmassa, jossa muut maat eivät antaisi mitään.

Oppineisuuttaan osoittaessaan tekijä ei ole kovin va- kuuttava. Tietoteoreettiset pohdiskelut jäävät pintapuol- lisiksi ja kankeiksi. Tekijä kylläkin osoittaa tuntevansa jonkin verran myös tämän alueen kirjallisuutta. Viittauk- sia ulkopoliittikan doktriineja ja päämääriä koskevaan kir- jallisuuteen on kohtuullisesti. Kiinnekohtien käsittely on selostusluonteista, joskaan ei irrallista. Ote teoriapohjasta ei ole syvä. Metodologista lähteistöäkään ei ole runsaasti. Tätä vähää Väyrynen tosin todella tavalla tai toisella käyttää eikä kyseessä siten ole mikään irrallinen kirjalli- suuden käsittely.

Milloin työn rakenteen eleganssi ja systemaattisuus ovat joutuneet ristiriitaan, tekijä on ratkaissut asian aina jäl- kimmäisen eduksi. Korkeatasoinen systematiikka onkin laskettava tutkimuksen parhaisiin puoliin. Seurauksena on paikoin huomattavaa raskaslukuisuutta.

Tutkimus ei ole siinä mielessä tasapainoinen, että mon- net olennaiset kohdat käsitellään hyvin lakonisesti, mon- net toissijaisemmat jaksot taas ovat pitkiä. Väittelijä puo- lustautuu sillä, että olennaiset kohdat ovat luonteeltaan selvempiä. Vastausta on vastauksena pidettävä tyydyttä- vänä. Työn ensimmäisessä osassa puolueettomuuspoliit- tisten osien johdantolauseiden muotoilut ovat vajavaisia aiheuttamatta lopullista väärinkäsitystä. Tekstissä on siel- lä täällä tarpeettomantuntuista eteen- ja taaksepäin viit- tailua tekijän ilmeisesti pyrkiessä varmistumaan siitä, että lukija varmasti pysyy mukana. Teoksen kieliasun arvioi- misen jätän muille. Kuitenkin totean tekijällä olevan ky- kyä muotoilla lauseensa kielellisesti ja asiallisestikin hy- vin selkeiksi. Lähdeluettelossa ja kirjallisuusluettelossa on pari pikkuvirhettä, mutta yleisesti ottaen tämäntapaisia virheitä on hyvin vähän.

Valtiotieteen lisensiaatti Paavo Väyrynen on väitöskir- jassaan luonut systemaattisen ja avartavan sekä uskot- tavan tuntuisen kokonaiskuvan Suomen ulkopoliittikan doktriinista tuoden täten merkittävän lisän Suomen ul- kopoliitiikkaa koskevaan tieteelliseen keskusteluun. Tä- tä ansiota täydentävät tekijän laatimat ennusteet. Työn yhteiskunnallinen relevanssi on kiistaton ja epäilemättä se käynnistää oman vaiheensa Suomen ulkopoliittisessa keskustelussa. Tulos perustuu kauttaaltaan hallittuun asiantuntemukseen, myös oivalluskykyyn ja systemaati- kon kykyyn sekä huomattavin osin tunnettujen tieteel- listen menetelmien ja teorioiden hyväksyttävään sovelta- miseen. Työn menetelmälliset suoritukset ja ansiot ovat väitöskirjan vaatimustasoa ajatellen riittävät. Keskeisil- lä metodisilla ratkaisuilla, lähinnä praktisen syllogismin väljällä sovellutuksella ja ennustemallien rakennustaval- la, saattaa olla laajempaakin heuristista merkitystä. Op- pineisuuttaan osoittaessaan tekijä ei ole vakuuttavimmil- laan. Työ osoittaa myös selvästi suurempaa viehtymystä pohdintaan ja kirjoittamiseen kuin empiiriseen tutkimus- työhön. Tutkimuksella on kyllä oma empiriansa, mutta

sen erityislaatuinen käyttö johtaa siihen, että varsinaisia empiirisiä tuloksia on niukanlaisesti. Tekijän ratkaisut ovat omalla tavallaan perusteltavissa, mutta perustelujen tieteellinen hyväksyttävyyys on osittain kyseenalainen. Puutteet jäävät kokonaisuudessa siinä mitassa ansioiden varjoon, että suosittelen mielihyvin tämän väitöskirjan hyväksymistä opinnäytteenä tohtorin arvon saamista varten.

Mielestäni tämä ansioiltaan ja puutteiltaan vahvasti kaksijakoinen väitöskirja asettuu kokonaisuutena punniten non sinen ja cum lauden välimaille, jälkimmäistä vaihtoehtoa lähemmäs. Alan tiedeyhteisön arvostelukäytäntö on ollut sellainen, että arvosanoilla on ollut vahva taipumus kasautua asteikon keskiosiin. Nähdäkseni tämä väitöskirja on heikoimpia ansiokkaampi, muttei parhaiden veroinen. Katson oikeaksi puolestani suositella sen hyväksymistä arvolauseella *cum laude approbatur*.

HARTO HAKOVIRTA

Sinikka Mustakallio: **Naisten itsenäisyshistoriaa Suomessa.** KSL, Vantaa 1988. 109 s.

»Naisten oikeuksia ei ole laajennettu naisten itsensä vuoksi, eikä niin tulla tekemään varmaan tulevaisuudessaan.» Tämä on Sinikka Mustakallion naisten oikeushistoriaa koskevan tarkastelun johtopäätös. Välittömässä tarkastelussa se on ristiriidassa naisliikkeen piirissä laajalle levinneen käsityksen kanssa, jonka mukaan naiset eivät koskaan ole saavuttaneet minkäänlaista kohennusta asemaansa ilman taistelua. Itse asiassa Mustakalliokaan ei väitä, että naisten juridiset oikeudet Suomessa olisivat kohentuneet noin vain suuremmitta ponnistuksitta. Enemmänkin on kysymys siitä, mistä on taisteltu ja ketkä ovat taistelleet. Parannukset naisten juridisessä asemassa eivät Mustakallion mukaan ole yksiselitteisesti olleet seurausta naisten kunniakkaasta taistelusta oikeuksiansa puolesta. Kysymys naisen asemasta ja oikeuksista on kietoutunut osaksi muita, 'laajempia', yhteiskunnallisia ja poliittisia kysymyksiä.

Käsitys Suomesta naisten ja miesten välisen tasa-arvon mallimaana elää sitkeästi vielä tänäkin päivänä. Silti tuon tasa-arvon historiaa ei juurikaan ole vaivauduttu tutkimaan. Tässä suhteessa Mustakallion kirja tulee paikkaamaan ammottavaa aukkoa niin oikeushistorian kuin nais-tutkimuksenkin näkökulmasta.

Kirjan arvioiminen 'tieteelliseen' aikausjulkaisuun on sikäli ongelmallista, että sitä ei ole kirjoitettu 'tieteelliseksi tutkimukseksi', vaan muille naisille keskustelujen pohjaksi, kuten Mustakallio esipuheessa toteaa. Niinpä tarkoitukseni ei tässä arvioissa olekaan etsiä suurennuslasilla kirjasta mahdollisia 'tieteellisiä' puutteita, vaan yri-

tän enemmänkin arvioida Mustakallion tarjoamaa tulkintaa naisen juridisen aseman kehityksestä ja samalla jatkaa keskustelua kirjan teemoista.

Mustakallio jakaa naisen juridisen aseman historian neljään kauteen. Ensimmäinen on sukuvallan aika keskiajalla, jolloin suvut olivat ihmisten elämää hallitsevia perusyksiköitä. Toinen kausi on sääty-yhteiskunnan aika 1500-luvun alkupuolelta 1800-luvun loppupuolelle. Tällöin naisen asema määräytyi lähinnä säädyn ja perhesuhteiden perusteella. Nainen nähtiin perheolentona. Kolmas kausi on kansalaisoikeuksien aika 1860-luvulta 1920-luvulle. Tänä aikana naisesta tulee yksilö ja kansalainen. Lopulta neljäs kausi on »tasa-arvon» aika 1930-luvulta eteenpäin: aviomiehen edusmiehisyyks kumottiin vuonna 1929 ja naisista ja miehistä tuli muodollisesti tasa-arvoisia lain edessä.

Jaottelu vastaa varsin pitkälle kouluhistorian tarjoamaa kuvaa Suomen historiasta vaikkakin osittain eri nimillä. Koulussa ei puhuta kansalaisoikeuksien ajasta vaan sääty-yhteiskunnan murenemisestä, ei tasa-arvon ajasta vaan teollisuusyhteiskunnasta. Itse asiassa jaottelussa tulee esiin se, mitä Mustakallio kirjassaan pyrkii osoittamaan. Oikeushistoriallisesta näkökulmasta muutokset naisen juridisessä asemassa liittyvät enemmän suuriin yhteiskunnallisiin murroksiin kuin tietoiseen naisista itsestään lähteneeseen toimintaan oman asemansa parantamiseksi. Oikeushistoriallisesta näkökulmasta nainen näytetty jatkuvasti lainsäädännön objektina, ei sen subjektina. Mustakallio pyrkii osoittamaan, että näin oli laita myös äänioikeuden suhteen; ratkaisevaa ei taaskaan ollut naisten oma toiminta, vaan yhteiskunnallinen tilanne, jossa 'ajaututtiin' myöntämään äänioikeus myös naisille ja siten myös sitä puoltavat argumentit olivat joitakin muita kuin naisista itsestään lähteneitä.

Mustakallion teesi, että oikeushistorian näkökulmasta nainen on aina ollut ennen muuta lainsäädännön objekti, tuntuu vakuuttavalta. Samalla kuitenkin paljastuu myös oikeushistoriallisen näkökulman rajallisuus. Se ei tunnu antavan aineksia tarkastella naisten historiaa oman toimintansa subjektien historiana, vaan mieleen piirtyy kuva naisista passiivisena massana, jonka olemassaolo on eri aikoina säädely eri tavoin. Mieleen tulee väistämättä kysymys, eivätkö naiset koskaan panneet vastaan, alistuivatko he noin vain kaikkeen mitä ylhäältä päin (miesten taholta) säädettiin? Eikö oikeushistoriallisessa tarkastelussa sitä pitäisi kannattaisi aina tehdä ero lain kirjaimen ja valinnan oikeuskäytännön välillä? Missä määrin arkipäivän toiminnassa on viis veisattu olemassaolevista säädöksistä, missä määrin rajoittavia säädöksiä on tulkittu parhain päin siten, että ne eivät olekaan muodostuneet kohtuuttomiksi esteiksi ihmisten toiminnalle jne.?

Kohtuuden nimessä on todettava, että Mustakallion vuosisatoja läpileikkaavaan tarkasteluun olisi ehkä ollut mahdollista kunnolla sitoa tällaisia kysymyksiä. Sen sijaan jatkossa tehtävältä naisen historian tutkimukselta

voisi odottaa myös kysymystä naisesta subjektina. Jo Mustakallion tekstissäkin naiset vilahtavat silloin tällöin oikeutta riensävina piikoina ja erivapauksia hakevina elinkeinonharjoittajina, jotka eivät ole mukisematta tyytyneet lain kirjaimen, vaan osanneet myös etsiä siitä aukkoja, joiden kautta parantaa omia ehtoja.

Toinen Mustakallion valitsemaan näkökulmaan liittyvä ongelma on tarkastelun rajaaminen pelkästään Suomea koskeväksi (tämä näkyy myös lähdeluettelossa). Viime aikaisessa historian tutkimusta koskevassa keskustelussa on toistuvasti esitetty kysymys, mistä alkaen voidaan puhua erityisesti 'Suomen' historiasta. Mustakallion kirjan suhteen voidaan kysyä, millainen kuva esimerkiksi vuoden 1906 äänioikeusudistuksesta muodostuisi, jos tarkasteluun sisällytettäisiin »Venäjän tapahtumien» ja suomalaisuusliikkeen lisäksi myös mahdolliset intellektuaaliset yhteydet lännen suuntaan. Mustakallio esittää, että kysymys tasa-arvosta ei vuosisadan vaihteen Suomessa asetunut mitenkään erityisesti naisen ja miehen välisen tasa-arvon näkökulmasta, vaan pikemminkin yleisen, kaikkien ihmisten välisen tasavertaisuuden horisontista, jonka puolestapuhujana toimi ennen kaikkea työväenliike. Tarkastelun ulkopuolelle jää, missä määrin tasa-arvon käsite on koskaan ollut yksiselitteinen ja yhdestä juuresta peräisin oleva käsite. Artikuloituiko tasa-arvo -keskustelu Suomessa samoin terimin kuin muualla Euroopassa, vai irtosiko se ehkä Suomeen tullessaan aiemmista yhteyksistään saaden joitakin leimallisesti suomalaisia vaikutuksia?

Tutkimuksen tai keskustelun Suomeen rajoittaminen ei ole mikään Mustakallion erityisominaisuus. Viimeaikaisessa suomalaista naistutkimusta koskevassa keskustelussa (siinä määrin kuin olen sitä itse seurannut) on kovasti haluttu painottaa suomalaisen 'todellisuuden' ja yhteiskuntakehityksen erityisluonnetta ja omaleimaisuutta verrattuna muuhun Eurooppaan. Vaikka onkin totta, että suomalaisen yhteiskunnan kehitys oli monessa suhteessa hyvin eriaikaista verrattuna muuhun Eurooppaan, on kuitenkin yhtä totta, että Suomea ei voi tarkastella jonain muusta maailmasta irrallisena saarekkeena. Mikäli erilaiset kytkennät muuhun maailmaan unohtetaan, saattaa kuva suomalaisen yhteiskunnan kehityksestä alkaa näyttää harhaisen omaleimaiselta.

Oma italialaista feminismiä koskeva tutkimukseni on johtanut minut ajatukseen, jonka mukaan varsinainen ongelma (ainakin naisliikkeen historian suhteen) on 'kansallisten erityispiirteiden' olemassaolon osoittamisen vaikeus. Päällisin puolin naisliikkeen intellektuaaliset sitoumukset ja kysymyksenasettelut tuntuvat päinvastoin olleen allistuttavan samankaltaisia eri maissa. Esimerkiksi kelvannee juuri naisliikkeen suhde äänioikeuskysymykseen, jota Mustakalliokin kirjassaan käsittelee. Mustakallion käsityksen mukaan naisasiajärjestöt lähtivät varsin myöhään mukaan kamppailuun yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden puolesta. Käsitteäkseni tässä ei kuitenkaan ole

mitään erityisen 'suomalaista', vaan sama kehityskaari on havaittavissa myös muiden maiden naisliikkeissä siten, että 1800-luvun puolella korostuivat naisen erityisyyttä tai erilaisuutta painottavat kysymyksenasettelut, kun taas 1900-luvulle tultaessa koko naiskysymys oli kilpistynyt kysymykseksi naisten äänioikeudesta. Käsitteäkseni niin Suomessa kuin muuallakin on vielä perinpohjaisesti tutkimatta, onko tällainen tulkinta perusteltu ja jos on, mikä johti painopisteen muutokseen naisliikkeiden kysymyksenasettelussa. Kysymys onkin siis siitä, että kansallisten tai paikallisten erityispiirteiden esiinkaivaminen on mahdotonta ilman jonkinlaista yleiskäsitystä siitä, mitä muualla on tapahtunut.

Kaiken kaikkiaan Mustakallion tulkinta suomalaisen naisen oikeushistoriasta jää hiukan ohueksi juuri siksi, että se pitäytyy niin tunnollisesti lainsäädännön historiassa. Kapean tulkinnan etuna on tietenkin aina se, että tarkastelu pysyy johdonmukaisena eikä eksy sivuraiteille. Samalla asettuu kuitenkin vaatimuksia jatkossa tehtävälle tutkimukselle. Itse jään kaipaamaan tutkimusta, joka pohtisi oikeuskäsityksen kehitystä ja naisen suhdetta vallinneisiin oikeuskäsityksiin. Mustakallion kirjaa voidaan pitää yhtenä ensimmäisistä askeleista 'suomalaisen tasa-arvomyytin' purkamisessa. Olisi toivottavaa, että jatkossa siirryttäisiin puhtaasti lainsäädännön näkökulmasta enemmän käsittehistorialliselle tasolle, joka mahdollistaisi tasa-arvon käsitteen taakse piiloutuvien sitoumusten ja arvotusten tarkemman hahmottamisen.

TUIJA PARVIKKO

Gregory S. Kavka, *Moral Paradoxes of Nuclear Deterrence*. Cambridge University Press, New York 1987. 243 s.

Päinvastoin kuin kirjoittajat tavallisesti, Gregory Kavka on onnistunut rakentamaan hyvistä artikkeleista myös hyvän kirjan; teos *Moral Paradoxes of Nuclear Deterrence* kokoa Kavkan vuosina 1978–1987 julkaisemat kansainvälisten suhteiden eettisiä ongelmia käsittelevät kirjoitukset johdonmukaiseksi kokonaisuudeksi. Kirjaa ei voi tiiviin argumentatiivisuutensa vuoksi luonnehtia hyväksi aiheeseen johdattelevaksi teokseksi, mutta selkeän esitystapansa takia se on epäilemättä kenen tahansa luettavissa. Teos jakautuu kahteen osaan.

Ensimmäisessä osassa Kavka pohdiskelee ydinpelote politiikkaan liittyviä moraalisia — ei siis tuttuja strategisia — paradokseja. Osan tarkoitus on osoittaa, että pelote politiikan paradoksaalisesta luonteesta seuraa se, että sitä ei voida sen paremmin hylätä kuin hyväksyäkään moraaliselta kannalta.

Kavkan mukaan keskeisiä moraaliperiaatteita ovat (i)

toimiminen siten, että toiminnan seuraukset kasvattavat yleisen hyvän määrää enemmän kuin minkään vaihtoehdoisen toiminnan seuraukset, ja (ii) kieltäytyminen edes intentioimasta sellaista toimintaa, joka ei aktualisoituessaan kasvattaisi yleisen hyvän määrää enemmän kuin vaihtoehdoiset teot. (Esimerkiksi murha ja murhan intentioiminen ovat näin ollen tavallisesti moraalien vastaisia tekoja.) Kavkasta näiden kahden periaatteen yhtäaikaisten kunnioitus on ydinpelote politiikan tapauksessa kuitenkin mahdotonta. Jos ydinpelotetta ylläpidetään, esteetään sodan todennäköisyys ja maksimoidaan näin hyvän määrä, so. toimitaan periaateen (i) mukaisesti. Ylläpidettäessä ydinpelotetta joudutaan Kavkan mukaan kuitenkin tekemään intentio ('jos hyökkäätte, niin teemme vastaiskun'), joka aktualisoituessaan ei varmasti kasvattaisi yleisen hyvän määrää. Näin toimitaan periaatteen (ii) vastaisesti. Jos ydinpelotteesta taas luovutaan, niin joudutaan ristiriitaan ensimmäisen periaatteen kanssa: sota todennäköistyy ja hyvän määrä ei maksimoidu. Luopuminen pelotteesta olisi Kavkasta tosin jälkimmäisen periaatteen mukaista, mutta sen kunnioitus yksin ei voi tehdä teosta moraalista oikeaa. Näin paradoksi on Kavkasta tosiasia.

Kavkan mukaan periaate (i) on itse asiassa jo yksinäänkin ongelmallinen, kun kysymyksessä on ydinpelote. Periaate vaatii, että toiminnan seurausten arvo on maksimoitava: ydinpelotetta tulee rauhan säilymiseksi ylläpitää. Ydinpelote edellyttää kuitenkin intention kykyä tarvittaessa vastaiskuun. Nyt jos ensi-isku todella tehdään, niin vastaisku tehdään — ydinpelotteen edellyttämän intention vuoksi — niin ikään. Maailmanloppu tuskin kuitenkaan on kovin hyvä seuraus toiminnalle. Näin ollen periaate (i) ei ainoastaan kehota ydinpelotteen ylläpitämiseen vaan myöskin kieltää sen ylläpitämisen. Kavkan mielestä tästä kaikista seuraa, että on paras pitäytyä arvioimasta ydinpelote politiikkaa moraalisesti.

Kavkan arvio saattaa olla tarpeettoman dramaattinen. Epäilemättä on totta, että useissa tapauksissa on moraalien mukaista pyrkiä toimimaan tavalla, joka tuottaa enemmän hyviä seurauksia kuin teon vaihtoehdot. Niin ikään tuntuu intuitiiviselta, että pahan aikominen on itsekin paha. Mutta onko yhtä selvää, että ydinpelote todella tarkoittaa intentiota maailmanlopun tekemään vastaiskuun? Vaikka pelote ei luultavasti olekaan pelkkää hämäämistä, niin eikö ole täysin järkevää ajatella, että mitään lopullista päätöstä aseitten käyttämisestä ei itse asiassa ole tehty? Mikäli päätöstä ei ole tehty — mikä eräiden strategisten tilanteiden jälkiarvioinneista päätellen on todennäköistä — niin ydinpelote ei loukkaa Kavkan toista periaatetta, so. ydinpelote ei edellytä moraalisesti tuomitavan teon intentioimista. Tästä ei kuitenkaan seuraa, että pelote voitaisiin huoletta hyväksyä: Kavkan toinen rohkea oletus, jonka mukaan ydinpelote vähentää ratkaisevasti sotien todennäköisyyttä, on sekin selvästi todentamatta.

Ydinpelote ei välttämättä ole sen takia moraalien vastainen, että se loukkaa periaatetta, jonka mukaan pahan intentioiminen on itsekin paha, koska se ei välttämättä loukkaa sitä. Yhtä vähän varmaa on kuitenkin se, että ydinpelote voitaisiin moraalisesti hyväksyä sillä perusteella, että se turvaa rauhan: siinä mielessä kuin rauha tällä hetkellä vallitsee, on sillä luultavasti muita, paljon syvällisempiä, talouteen liittyviä syitä. Ydinpelote politiikan moraalista arviointia ei voida uskottavasti mystifioida puhumalla paradokseista.

Teoksen toisessa osassa Kavka jättää paradoksit ja siirtyy arvioimaan ydinpelote politiikan vaihtoehtoja. Vaihtoehtojen toivottomuuden edessä Kavka on taipuvainen — »paradokseista» huolimatta — kannattamaan ydinpelote politiikkaa.

Kavkan mielestä ensinnäkään yksipuolinen aseistariisunta ei tule neuvosto-uhan edessä kysymykseen ydinpelotteen vaihtoehtona. Toiseksi myös ajatukset maailmanhallituksesta ovat hänestä ilmeisen epärealistisia. Kolmanneksi Kavka hylkää vielä erilaiset vaihtoehdoiset ydinaseisiin perustuvat puolustusjärjestelmät. Ainoa mahdollisuus, jossa hän näkee pitkällä tähtäimellä mieltä, on molemminpuolinen aseistariisunta. Näin Kavkasta onkin niin, että »ydinpelote politiikka voidaan täydellisesti sallia moraalisesti, jos sitä harjoitetaan todellisen ja molemminpuolisen aseidenriisuntahengen vallitessa». Vuosina 1987—1988 Kavka on varmasti tämän asian suhteen ollut onnellinen: oikeus on voittanut, kun neuvottelija on käyty ahkerasti.

Kavkan mielipide täsmentää sen intuition, jota edustavat hyvin laajat kansanjoukot. Yksinkertaisesti sanottuna näkemys on, että kiihkeä pelotteesta luopuminen merkitsee idealistista järjettömyyttä ja tasapainoinen aseistariisuntapolitiikka taas enemmän tai vähemmän vakaata rauhanomaista kehitystä. Epäilemättä Kavka onkin periaatteessa oikeassa. Rauhantutkija tuskin kuitenkaan tarkkaan ottaen hyväksyisi yhteiskuntafilosofin ajatuksia.

Perinteistä »realistista» politiikan teoriaa edustava Kavka ei vaihtoehtoissaan juurikaan huomioi sellaisia vaihtoehtoja, jotka eivät lainkaan perustu oletukseen, että valtiot ovat kansainvälisen järjestelmän ainoita, tai ainakin selvästi tärkeimpiä, toimijoita. Rauhaan voidaan päästä myös sellaisella yhteistoiminnalla, jossa eivät toimi ulkoministerit, vaan monikansalliset yhtiöt, kansainväliset palveluverkostot, kansalaisjärjestöt ja yksittäiset kansalaiset. Näiden »rauhanneuvottelijoiden» diplomatia tuntuu olennaisesti kehittyneemmältä kuin se diplomatia, josta Kavka puhuu. Monikansallisille yhtiöille Kavkan kuvitteelliset kauhukuvat neuvosto-uhasta ovat peräti mielenkiinnostomia. Ja vaikka Kavkan perusteeksi välitöntä tietä ydinpelotteen purkamiseen ei ole, voidaankin hyväksyä, niin — toisin kuin hän väittää — tästä ei mitenkään seuraa ydinpelotteen moraalista hyväksyntää. Jos ydinpelotteen ylläpitämisen syy olisi se, että se maksimoisi seuraus-

ten kokonaishyödyn, Kavka olisi ehkä oikeassa. Mutta syy, miksi ydinpelotetta ei voida purkaa, ei ole seuraus-eettinen, vaan praktinen: sitä ei kyetä purkamaan. Näin ollen Kavkan argumentti, jonka mukaan ydinpelote on huono mutta paras vaihtoehto, ei ole luotettava. Rauhan syyt ovat monimutkaisempia kuin Kavka olettaa.

Mielenkiintoinen kysymys on, missä mielessä Kavkan peräänkuuluttama rauha on moraalisesti arvokas tavoite. Mikäli rauhalla ymmärretään ydinsodan välttämistä, niin se epäilemättä on ensisijaisen arvokas päämäärää. Samaa voidaan sanoa, jos rauha tarkoittaa minkä tahansa suursodan välttämistä: massoittaista ihmishenkien menetystä ei voida pitää moraalien mukaisena asiana. Tilanne on kuitenkin toinen, mikäli rauha merkitsee täydellistä stabiliteettia. Teoreetikot, jotka kaikkein sokeimmin uskovat ydinpelotteeseen rauhanturvaajana, ovat sitä mieltä, että pelote estää myös pienemmät konfliktit, koska pelko sodan eskaloitumisesta on niin suuri. Jos näin olisi, ydinpelotetta tuskin voitaisiin hyväksyä edes siinä tapauksessa, että se turvaa rauhan: tietyissä tapauksissa sota on tärkeä sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ja kansojen itsemääräämisoikeuden toteuttamisen väline. Näitä oikeuksia ei saa ydinpelotepolitiikalla kieltää. Tämä kritiikki pelotepolitiikkaa vastaan ei kuitenkaan ole erityisen merkittävää. Pelotteen vaikutus sotien estämiseen on ollut vähäinen.

Kavkan esitys, joka edustaa ilmeisen täydellistä tunteesta tähän mennessä käytyyn ydinpelote-eettiseen keskusteluun, ei riittävästi problematisoi moraalifilosofisissa argumenteissa edellytettäviä empirisiä lähtökohtia. Tosiasia on, että me emme tiedä, edellyttääkö pelote intention, emmekä tiedä, missä määrin ydinpelote ja rauha ovat kytkeyntyneet toisiinsa. Luultavaa kuitenkin on, että intentiota ei edellytetä, ja että korrelaatio pelotteen ja rauhan välillä on enemmän puheisiin kuin tilastoihin perustuva. Joka tapauksessa näennäisesti normatiiviset kiistat ovat tässäkin asiassa ennemminkin empirisiä kuin puhtaan normatiivisia.

JUHA RÄIKKÄ

sesti kulttuuriteoria ja vasta sitten kirjallisuusteoria. Siinä käydään ensin läpi peruskäsitteet: kulttuuri, kieli, kirjallisuus, ideologia. Sen jälkeen esitetään yleinen kulttuuriteoria ja lopuksi, kolmantena päälukuna, kirjallisuusteoria.

Vaikka kirjallisuus lopulta nousee pääaiheeksi, se ei siis ole se asia josta lähdetään: teoksen poleeminen kärki kohdistuu kaikkia hypostasioivia kirjallisuuskäsityksiä vastaan. Mutta Williams ei myöskään hoida asiaa sellaisella osan ja kokonaisuuden hermeneutiikalla, että vain siirtyisi otsikossa askelen vasemmalle ja etsisi uuden kiinteän jalansijan kulttuurin käsitteestä. Jos 'ymmärtävä' totalisointi (alustusuhde) ei kelpaa, niin jäljellä on vielä yksi otsikoitu askel, marxismiin. Löytyisikö sieltä 'selittävä' totalisointi — onhan se asetettu alkuun ja tarkoittaa teoriaa eikä kohdetta?

Kyllä, ei, kyllä. Jälkimmäinen 'kyllä' on varsin erilainen kuin ensimmäinen: kulttuurintutkimuksen suhteen Williams nimeää sen kulttuurimaterialismiksi. Ensimmäinen 'kyllä' merkitsi marxismia perusteiltaan valmiina järjestelmänä, aina varmana koetinkivenä. Johdannossa Williams selvittää luopumistaan tästä alkuaikojen ajattelustaan ja paluutaan eli sitä, kuinka hän tiedosti marxismia eri versioiden historiallisuuden ja siten vasta vapautui varsinaisesti ajattelemaan asiaa.

* * *

Kirjan tärkein ponsi liittyy yleistävien kategorioiden ja käytännön suhteeseen. Williams pyrkii osoittamaan, kuinka esimerkiksi 'kirjallisuus' kulttuurisena käsitteenä ja tutkimuksen kategoriana on syntynyt. Hän antaa kategorian hankautua historiaan ja saa siten esiin sen kehitysvaiheet, sen peittyneesti vaikuttavat ristiriitaisuudet, ne sosiaaliset käytännöt, joista se on syntynyt ja jotka se nyt esineistyneesti kätkee. Se ei ole pelkkää käsitehistoriaa, vaan käsitteen sosiaalishistoriaa. Sillä tavoin myös kirjallisuuden käsite ottaa taas kiinni siihen, mistä se autonomiateorian määrittämänä esteettisenä kategoriana on etäänäntynyt: itse kirjoittamiseen, kirjoittamisen käytäntöihin.

Palauttamista vai purkamista, vai jotakin muuta? Ulkokohtaisesti voisi aavistaa kahteen suuntaan. Toisessa päässä olisi sofistikoituneeksi tekeytyvä reduktio johonkin 'reaaliperustaan', toisessa poststrukturealistinen pyrkimys kiinteiden rakenteiden hajottamiseen.

Williams ei sido käytäntöä ennalta olemassa olevaan 'reaaliperustaan', mutta haluaisi puhua käytäntöjen moninaisuudesta »yhdessä ja ainoassa diskurssissa». Tämä diskurssi olisi voinut olla marxismi, »mutta se oli kehittänyt omat rajoittamisen ja erikoistamisen muotonsa» eli antanut omien analyysikäsitteidensä pöhöttyä substantiaalisiksi ja hierarkisoiviksi kategorioiksi, joiden ajateltiin suoraan ilmaisevan/heijastavan todellisuuden järjestystä. Selvin sellainen marxilaisen ortodoksian mukainen kategorisointi oli Williamsin mukaan »koko materiaalsen

Raymond Williams: **Marxismi, kulttuuri ja kirjallisuus**. Suomentanut Mikko Lehtonen. Vastapaino, Jyväskylä 1988. Alkuteos **Marxism and Literature**, Oxford University Press 1977.

Kategorioista käytäntöön: Raymond Williamsin Marxilainen kulttuuriteoria

Alkuteos on nimeltään lyhyempi. Yhtä hyvin kuin huomauttaa että sana 'kulttuuri' on lisätty voi sanoa, että se on alkuperäisessä nimessä kätketty. Kirja on olennai-

ja sosiaalisen prosessin määrittäminen yksinomaan 'työk-si', joka sitten käsitettiin yhä kapeammin» (46).

Käsillä oleva Williamsin työ liittyy siis neuvostomarxismiin nimellä popularisoidun teoreettisen muodostuman purkamiseen. Se merkitsee paluuta lähteille (myös lähdekritiikkiä: missä suhteissa Marx pysyi kiinni aikansa porvarillisessa ajattelussa) ja samalla konstitutiivisen käytännön radikalisoimista alueella, jolta marxismiin käsitteellinen jähmettyminen perusta/päällysmalleineen oli pitänyt sen poissa: kulttuurin ja — tässä kirjassa — erityisesti kirjallisuuden alueella.

Nykyisessä keskustelutilanteessa marxismiin historiallistaminen useimmiten tarkoittaa sen siirtämistä menneisyyteen. Sen historiallistaminen nykyisyyteen tekee Williamsin kirjasta haastavasti epäajankohtaisen, varsinkin siksi että hänen tapansa vapauttaa käytäntö kategoriallisista pidäkkeistään johtaa nimenomaan kulttuurin materialismiin ja kohtaa — tuottavia käytäntöjä korostaessaan — strategisesti tärkeällä hetkellä postmodernin kulttuurin puhettavat.

Tämän potentiaalinalta voi vaikkapa pettyä siitä, ettei vain kymmenkunta vuotta sitten kirjoitetusta kirjasta löydy edes viittausta johonkin Barthesiin tai Derrida'han. Strukturalismi on nimenomaisesti esillä, mutta poststrukturalismi ja dekonstruktioismi ovat jääneet hieman hämmästyttävästi rajalle. Toisaalta ne 'strukturalismin jälkeisenä semiotiikkana' ovat sellaista sanomatta jätettyä, johon sanottu — kiinteiden kategorioiden rispaaminen, merkin ja merkityksen suhteen pohdinta — välttämättä on suhteessa; toisaalta tuo suhde ei ole vain piilossa vaan myös epämääräinen, ikään kuin vasta muodostumassa.

* * *

Williamsin kirja ilmestyi 70-luvun loppupuolella. Hän käy siinä läpi 'marxilaisia' ja 'ei-marxilaisia' kantoja näkökulmasta, joka on radikaalisti suhteellistava mutta ei relativistinen. Hän itse toteaa, että kirja ei ole yhteenveto, vaan sekä kritiikkiä että edelleenkehittelyä.

Teoksen jännitteisyys, sen tapa purkaa kategorioita, avautuu uudella tavalla niistä kategoriallisista ristiriidoista, joihin se pyrkii olemaan vastaus. Nämä ristiriidat taas johtavat Williamsin omaan tutkijanhistoriaan.

Williams aloitti Cambridgessä kirjallisuuden opiskelijana ja lopetti virkauransa samassa paikassa draaman professorina. Yhtä hyvin hänet voi kuitenkin liittää kulttuurin sosiologiaan, 'cultural studies' -tyyppiseen tutkimukseen. Hän on ollut tärkeä vaikuttaja Birminghamin nykykulttuurin tutkimuskeskuksessa. Paitsi kirjallisuudesta ja draamasta hän on kirjoittanut televisiosta, elokuvasta, kommunikaatiosta ja yleisesti kulttuuriteoriasta, kulttuurin sosiologiasta. Hän on kirjoittanut puolenkymmentä romaania ja ainakin yhden näytelmän. Hän on ollut mukana aikuiskasvatuksessa. Hän on ollut poliittisesti hyvin aktiivinen; poliittisuus näkökulmana tai aspektina läpäisee hänen ajattelunsa ja kirjoituksensa ylimalkaan.

Näinkin kursorisesta tutkijankuvasta käy jo esiin Williamsin tyytymättömyys valmiisiin palstoituksiin. Sitä kuvaa myös huomautus, että hän on pikemmin sosialistinen intellektuelli kuin vasemmistolainen yliopistomies.

Raja onkin Williamsille keskeinen metafora. Hänen ensimmäisen romaaninsa nimi on luonteenomaisesti *Border country*. Rajamaa on konkreettisesti Wales, josta Williams on syntynyt. Siitä nousee myös rajan ambivalenssi: sen tällä puolen on maaseutu, perinteinen orgaaninen yhteisö, omaleimainen kulttuuri, työläistäusta; toisella puolen kaupungistunut valtakulttuuri, keski- ja yläluokan sivistys, 'kaikille yhteinen' brittiläisyys. Williams ylitti tuon rajan, mutta ei niin, että olisi koskaan kuvitellut tai tahtonut sen siten lakkaavan olemasta. *Gemeinschaft, Gesellschaft*: jännitys kulkee hänen mukanaan. Hän on josakin sanonut, että ajattelun pitäisi nousta suoraan elämisen kokemuksesta, ja ainakin se näyttää pätevän hänen omaan ajatteluunsa.

Mutta siinä on myös Williamsin ongelma. Kuinka suhtautua osakulttuurin ja valtakulttuurin suhteeseen? Jo kysymys on asetelmaltaan hegemoninen. Juuriensa suuntaan Williams korosti orgaanista yhteisöä. Mutta kun raja rajaa näin, alkaa pian nousta yksinkertaistavia ja lopulta tukahduttavia ajatuksia aitoudesta ja alkuperäisyydestä. Elimellisen yhteyden mielikuvat ovat usein palvelleet poliittisen taantumuksen ideologiaa, kuten Williams itsekin paikka paikoin huomauttaa. Silti hän jää pitkäksi aikaa sentapaisen kollektiivisuuskäsityksen tuntumaan. Hänen entinen oppilaansa Terry Eagleton suomii häntä siitä kunnioittavan säälimättömästi kirjassaan *Criticism and Ideology*: Williamsia vaivaa idealistinen epistemologia, orgaaninen estetiikka ja korporatistinen sosiologia, ja pahan alkuna on eräänlainen romanttinen populismi. Eagletonin kritiikin oma lähtökohta on Althusser- ja Macherey-vaihteinen strukturalistinen marxismi.

* * *

Kun Williams 1939 tuli Cambridgeseen opiskelemaan englannin kieltä ja kirjallisuutta, siitä tuli ajolähtö, jossa pesien sijainti muodostui ongelmaksi. Englantilaisien marxistien puhettavasta hän kertoo omaksuneensa 'radikaalin populismin', jonka sosialistiseen eetokseen liittyi se hankaluus, ettei marxilaista käsitteistöä tunnettu kovin hyvin ja että kulttuurin ja kirjallisuuden erityiskysymyksiin sovellettiin epädialektisesti perustan ja päällyksen hehtaarimittaa. Plehanovin lähinnä myöhäisen Engelsin pohjalta systematisoimaa ajatusmuodostumaa pidettiin marxismina ylimalkaan, ja se risteytyi kauaskantoisin ja rajoittavin seurauksin mainitun radikaalin populismin kanssa. 30-luvulla vaikuttanut Christopher Caudwell puolestaan oli, kuten Williams myöhemmin totei, enimmäkseen niin epämääräinen, ettei hänen kanssaan voinut olla edes eri mieltä.

Marxismiin ympyrä sotkeutui. Toinen suunta, johon silloisessa englantilaisessa keskustelussa ja varsinkin Cam-

bridgessä joutui ottamaan kantaa, oli paikallisen kirjallisuuden professorin F. R. Leavisin ja hänen *Scrutiny*-lehtensä edustama ajattelutapa. Se korosti yhteisöä, perinnettä, moraalista arvoa ja välittömän kokemuksen ensisijaisuutta; henkilökohtainen kokemus ei kuitenkaan saanut merkitä lankeamista yksityisiin päiväuniin ja kuvitelmiin, eikä tunnetta pitänyt korostaa vain sen itsensä takia. Kaikki nämä hyvät asiat vetosivat nuoreen Williamsiin ja vaikuttivat suoraan hänen ensimmäisiin draamaa koskeviin kirjoituksiinsa. Varsin pian hän sanoutui irti Leavisin ajattelun sisällöstä, *Scrutiny*n konservatiivisesta ja elitistisestä kulttuuripolitiikasta, mutta hänen ajattelunsa rakenteessa vaikutus säilyi pitkään. Williamsin 'sosialistinen humanismi', sellaisena kun se selvästi hahmottui 1958 ilmestyneessä teoksessa *Culture and Society*, perustui romantiikan radikaalikonservatiivisiin organisiin, kehkeytymisen, kokonaisuuden ja jatkuvuuden käsitteisiin ja, kuten Eagleton taaskin on huomauttanut, pyrki tekemään niistä sosialistis-humanistisesti radikaaleja yhdistämällä ne labourismin korporatistiseen ja evoluutionaariseen ajattelutapaan. Eagleton on laittamattomasti määritellyt Williamsin tuolloisen ajattelun 'vasemmisto-leavisläisyydeksi'.

Vielä 1971 ilmestyneessä tutkimuksessa *The English Novel from Dickens to Lawrence*, joka oli eräänlainen vastaus Leavisin kirjaan *The Great Tradition*, Williams pyrkii kirjoittamaan 'suuren perinteen' uudelleen toisesta näkökulmasta mutta samantapaisessa syvärakenteessa. Oireellista on, että sekä Leavisin että Williamsin — ja Lukácsin! — luontumukset liittyvät 1800-luvun realistiseen kirjallisuuteen; tosin on huomattava ettei Williams (joka kuitenkin oli Joycen ihailija) tee Lukácsin vanhanaikaista eli määrittelee realismia ikuisesti ennenaikaiseksi synteeksiksi ja tyrmää sitten modernismia siitä seuraavalla 'negatiivisella dialektiikalla'.

Vaikka uusvasemmistolainen liike oli jo tuonut brittein saarellekin myös mannermaista keskustelua, vasta 70-luvun alku, kuten Williams muistelee, toi laajempaan keskusteluun myöhemmän Lukácsin ja Sartren, Goldmannin ja Althusser'n, sekä myös uudelleen Frankfurtin koulun, Gramscin ja vastikään käännetyn *Grundrisen*.

Näiden keskustelujen aikaansaama muutos (kuten sekä Williams itse että hänen kriittikonsa ovat panneet merkille) näkyy jo 1973 ilmestyneessä teoksessa *The Country and the City*, ja sen teoreettisena tuloksena oli *Marxismi, kulttuuri ja kirjallisuus*.

* * *

Williams ei tietenkään ole eksynyt 'ratkaisemaan' kollektiivisuuden ja yksilöitymisen — tai merkitysten muodostumisen, kiinteytymisen ja hajoamisen — ongelmia, mutta hänen ajattelunsa rakentuuri on muuttunut. Hän luopuu yrityksestä toteuttaa 'yhteisen kulttuurin' aate siirtämällä se 'vasemmisto-leavisläisittäin' kotikonnulta valtakulttuuriin ja antamalla valtakulttuurille ajatuksen voi-

malla uusi sisältö. Homogeenisen kulttuurikäsitteen väistyessä rajan ambivalenssi radikalisoituu: siinä alkaa orastaa 'ero' jopa dekonstruktivisena käsitteenä.

Sana 'orastaa' on tässä paikallaan. Williams itse käyttää kirjassaan termejä 'orastava' (*emergent*) ja 'jäänteenomainen' viittaamaan kulttuuriprosessin eri vaiheisiin ja eriaikaisuuksiin. Teos on tietenkin kaukana varsinaisesta dekonstruktivismista tai poststruktuurialismista. Sana 'orastava' onkin kenties paikallaan myös siksi, että se orgaanisen kasvun mielteen (joka liittyy myös alkutekstin termiin) ei oikein sovi tällaiseen viittaukseen; tai pikemminkin se sopii juuri siksi, sillä vaikka Williams on siirrähtänyt, hän ei ole 'luopunut' vaan on tuonut entisen jännitteen elementit uuteen struktuuriin. Yhtä paljon kuin tietyn muutoksen kriittinen bilanssi *Marxismi, kulttuuri ja kirjallisuus* on myös oma taitekohtansa: sen 'radikaalia (struktuurialismista irtautunutta) semiotikkaa' koskettelevat kohdat vaativat kehittelyä ja viittaavat eteenpäin toisiin ja ennen kaikkea toisten töihin.

Williamsin teos pysyy koossa kääntymällä kummaltakin reunaltaan sisäänpäin. Toiselta puolen hän kääntyy esimerkiksi Goldmannista kohti Gramscia. Kuten Mikko Lehtonen sanoo esipuheessaan, Goldmannin homologian käsite oli aikaisemmin auttanut Williamsia kehittämään ajatusta kulttuurista 'koko elämäntapana' ja myös muuttamaan käsitystä determinaatista. Tässä kirjassa Williams ottaa etäisyyttä homologian käsitteestä, koska se on tasalaatuistava ja valikoiva, perustuu dualistiseen ajatusmalliin ja voi tarkastella vain jo kiinteytyneitä ja tunnettuja rakenteita — kulttuurista prosessina ja varsinkin *käytäntönä* sillä ei saa otetta. Siihen sopii paremmin Gramscin hegemonia-käsite; se muuttaa myös Williamsin siihenastisen gradualismin ('geneettis-strukturalistisen populismin', voisi Goldmann-akselilta heittää) aivan toisenlaisiksi kulttuuritaistelun mahdollisuuksiksi.

Myös viittauksensa radikaalin semiotiikan mahdollisuuksiin Williams käpristää sisäänpäin. Senhetkisen keskustelun sijasta tuodaan kulisista Bahtin ja Vološinov. Se on tietenkin myös kommentti: heille (tai hänelle) kieli on moniaksenttista sosiaalista käytäntöä eikä pidäkkeetöntä tekstuaalisuutta; merkityksen muodostumiseen vaikuttavista rajoituksista ja paineista ei päästä eroon vain osoittamalla ne ja kuvittelemalla teksti sen jälkeen pelkäksi erojen leikiksi. Vološinov asetetaan ajoimesti vanhaa ja vaivihkaa uutta formalismia vastaan.

Uuskritiikin (romantiikasta juontuva) organistisuus, strukturalismin systeemisyyys ja — näin Williams kaiketi sanoisi — myös formalistisen poststruktuurialismin hajautavuus ovat kaikki autonomiateorian muunnoksia ja perustuvat tekstin irrottamiseen yhteyksistään.

Williams ei suinkaan tahdo palauttaa 'merkitystä' mihinkään alkuperäiseen tekijään, tarkoitteeseen, koodiin, kontekstiin, mutta hän tarkastelee merkityksen muodostumista aina tällaisissa suhteissa. Hän katsoo itse merkin käsitteen vaikkeuttavan näiden suhteiden tavoittamis-

ta. Jo keskiaikaisena käsitteenä 'merkki' perustui kielen ja todellisuuden välille tehtyyn eroon (36). Siltä pohjalta saattoivat sitten syntyä kategoriset erottelut 'referentiaalisen' ja 'emotiivisen', 'denotatiivisen' ja 'konnotatiivisen', 'arkikielen' ja 'kirjallisen kielen' välillä. Williams ei toki kiellä tällaisten erojen olemassaoloa todellisen kielenkäytön aspekteina, mutta hänen mukaansa »niiden projisointi kategorioiksi —, erillisiksi kielenkäytön 'kapaleiksi', mahdollisti kuitenkin hajoamisen ja erikoistumisen», joka kauan esti kielen peruskysymysten tarkastelun »yhdessä ja ainoassa diskurssissa» (46). Voisi sanoa, että merkki joko hypostasoiitiin tai välineellistettiin; se joko korotettiin tai alennettiin pois itse sosiaalisesta prosessista. Kun sitten poststrukturalismi hajotti strukturalismille ominaisen tiukan binaarisen kytkennän merkin ilmaisu- ja sisältötason (*sa/se*) väliltä, se kuitenkin säilytti — 'hajautetusti' — merkin hypostasoinnin. Kumpikin suuntaus takertuu ajatukseen merkkituhteen 'mielivaltaisuudesta' ja onnistuu siten abstrahoitumaan kielestä sosiaalisena käytäntönä.

Asia ei kuitenkaan ole sillä selvä, kuten dekonstruktionismin ja feminismin yhdistäminen ja ylimalkaan uudet yritykset dekonstruktionismin poliittisen muodon kehittämiseksi osoittavat. Williamsin vaikeneminen ei silti ehkä niinkään viesti torjunnasta kuin kysymyksen vaikeudesta ja käytännön tarpeesta pitää kirja koossa. Tämä näkyy siitäkin, että Williams on joissakin myöhemmissä artikkeleissaan viitannut suoremmin dekonstruktionismin mahdollisuuksiin poliittisesti radikaalina semiotiikkana. Myöhemmissä kirjoituksissaan hän on myös taipunut myöntämään mahdollisuuden psykoanalyysille, johon hän käsillä olevassa kirjassa — populistisen läsnäoloideologian perintönä — suhtautuu vielä empiristisen nuivasti.

* * *

Vielä takaisin rajalle. Williamsin kokeman (hän puhuu 'tunnestraktuureista') muutoksen kauaskantoisuus ja yhteyks koko brittiläisen yhteiskunnan muutokseen tulee näkyviin, kun hänen 'yksinkertainen' walesiläisyys/englantilaisuus-asetelmansa kytketään siihen etnisen kirjavuuden diskurssiin, joka varsinkin 80-luvun alusta lähtien on yltenyt yhä kuuluvammaksi Britanniassa. Se antaa entistä kovemman voiman myös Williamsin korostamalle bahtinilaiselle moniaksenttisuudelle; mutta varokaamme itsetyytyväisen bahtinologian 'tunnistamista', jonka avulla on helppo akatemisoida karnevalisointi. Todella: esimerkiksi Stuart Hallin 'uuden etnisyyden' käsite tekee rajasta eron, erottaa ja yhdistää arvaamattomalla ja *samalla* poliittisesti solidaarisella tavalla. Nostalginen pitäytyminen johonkin 'alkuperäiseen', todellisuudessa kuitenkin aina ideologisesti välittyneeseen kollektiiviin muuttuu 'radikaaliksi pluralismiksi'. Hallille identiteetit ovat vain — mutta kuitenkin — lähtökohtia, joiden vaiheilla tapahtuu uudelleenryhmittymistä ja jotka itsekin samalla muuttuvat. Vielä radikaalimpi teoria (jota edustaa mm. Homi

K. Bhabha) siirtää dekonstruktivisesti näkökulman identiteeteistä suoraan niitä muodostaviin prosesseihin ja etsii sillä tavoin vallitsevia muotoja muuttavan kulttuurin politiikkaa.

Vaikka Williams tunnustelikin tällaisiin suuntiin, hän itse olisi varmasti suhtautunut torjuvasti ainakin jälkimmäiseen identiteetin purkuun.

Nämä ovat kuitenkin kysymyksiä, joiden eteen hänen jälkensä johtavat. Hän kuoli vajaa vuosi sitten.

Williamsin ajatus yhteisestä kulttuurista ei ollut vain romantiikan organismiteoriaa. Se oli myös valistuksen ajatus. Millä määreillä? Modernin maailman vastakohdat katsovat Williamsissa toisiaan lähietäisyydeltä.

Kenties ajattelijan merkitys näkyy parhaiten sieltä, missä hän itse ei enää ole. En tarkoita oppineiden paperiveitsien kaipaamaa korpusta. Tarkoitan vaikkapa äskeistä, näennäisen satunnaisesti otettua näkökulmaa. Satunnaisuus ei ole näennäistä siksi, että Stuart Hall on hänen vanha ystävänsä, vaan siksi että kysymys on työstä jossa Williams todellakin on sekä läsnä että poissa. *New Formations*-lehden (5/1988) toimitus kirjoittaa: »Ne [identiteettiä kyseenalaistavat ajatukset] ovat varmasti pirstoutuneempia ja, jos halutaan, 'postmodernimpia' kuin Raymond Williamsin valistunut yhteisen kulttuurin ihanne. Yhteistä hänen kanssaan niillä on kaikista teoreettisista ja taktisista eroista huolimatta horjumaton sitoutuminen demokratian radikaaliin laajentamiseen yhteiskunnassa, josta on tulossa yhä epädemokraattisempi, ja kulttuurissa, josta on tulossa yhä autoritaarisempi.»

* * *

Olen kuullut ääniä kirjan vanhentuneisuudesta, siitä että se pyrkii antamaan asioille marxilaisen statuksen tavalla, joka ei enää ole kiinnostava. Tavallaan se on totakin. Vaikka Williams on hyvin selvillä esimerkiksi subjektin teorian laiminlyönnistä klassisessa marxismissa ja vaikka hän ei ole huolestunut ajattelunsa alueellisesta koskemattomuudesta, hänen luomansa horisontti tuntuu kuitenkin pakottavan subjektiviteettia koskevat kysymykset liian valmiisiin puitteisiin.

Se on asian toinen puoli. Toinen on, että se ei silti torju näitä kysymyksiä vaan hypostasoiitujen kategorioiden kritiikissään nimenomaan suuntautuu niihin. Se ei kuitenkaan tahdo kadottaa vastakohtien reaalisuutta ja kritiikin mahdollisuutta kuvitellaan *pelkästä* tekstuaalisuudesta, siitä että mitään muuta ei olekaan kuin diskurssija.

Tämä jännite tekee Williamsin ajattelusta tuottoisan, vaikei hänen kynnykselleen, hänen suhteutuksiinsa, vammaan kannatakaan jäädä. Sikäli kuin emme vain tyydy vetämään dekonstruktioita nensäämme, hänen kulttuuriteoriaansa säilyttää asemansa tässä keskustelussa. Se ei ole vastaus, mutta se on tärkeä kosketuskohta. Itse asiassa se näyttää herättävän lisääntyvää huomiota nyt, kun radikaali semiotiikka koettaa liukastella kohti uusia jalan-

sijoja. Eagletonin toimittamana on tekeillä Williamsin työtä käsittelevä artikkelikokoelma *Critical Debates*; tähän mennessä se lienee jo ilmestynyt. Se ei johdu hänen kuolemastaan vaan elämästään.

* * *

Marxismi, kulttuuri ja kirjallisuus aloittaa hyvin Vastapainon *Littera*-sarjan. Myös suomentaja on tehnyt kiitettävästi hankalan työnsä, vaikka tyyllistä tikkuisuutta onkin paikoin vielä jäänyt.

Seuraavaksi on jo kauan ollut luvassa Valentin Vološinovin *Marxismi ja kieltäfilosofia*. Se 'sopii' hyvin, koska Vološinovin ajatukset olivat tulleet tärkeiksi Williamsille. Kyse ei kuitenkaan ole dominosta. Williamsin tavoin se jatkaa linjaa, jossa kielen, kirjallisuuden ja kulttuurin kysymykset (myös poliittisessa aspektissaan) muodostavat alusta asti kokonaisuuden.

Olisi edullista saattaa Vološinovin pitemmittä viivytyksittä markkinoille, kun kirjallisuudentutkimuksen kytkentöjä on meilläkin alettu kysellä. Se sijoittuisi kiinnostavasti myös keskusteluun Bahtinista ja poststrukturalismista.

ERKKI VAINIKKALA

Politiikka-lehdelle saapunutta kirjallisuutta

- Ahonen, Voitto: *Jälleenrakennuksen politiikka ja talous*. Kaupunkien toipuminen isostavihasta noin vuoteen 1740. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1988.
- Alho, Olli: *Hulluuden puolustus ja muita kirjoituksia naurun historiasta*. WSOY, Juva 1988.
- Anckar, Dag and Berndtson, Erkki (eds.): *Political Science between the Past and the Future*. Essays to Mark the 50th Anniversary of the Finnish Political Science Association. The Finnish Political Science Association, Helsinki 1988. 134 s.
- Berry, R. Michael: *American Foreign Policy and the Finnish Exception*. Ideological Preferences and Wartime Realities. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1987.
- Carlsnaes, Walter: *Energy Vulnerability and National Security*. The Energy Crises, Domestic Policy Responses and the Logic of Swedish Neutrality. Pinter Publishers, London 1988.
- Donner, Jörn: *Vastavirtaan*. Otava, Helsinki 1988. 150 s.
- Enden, Rauno (toim.): *Historiallinen Arkisto 90*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1987.
- Frith, Simon: *Rockin potku*. Nuorisokulttuuri ja musiikki-teollisuus. Vastapaino, Tampere 1988. 313 s.
- Girvin, Brian (ed.): *The Transformation of Contemporary Conservatism*. SAGE Publications Ltd, London 1988.
- Haataja, Lauri: *Demokratian opissa*. SKP, vaaran vuodet ja Neuvostoliitto. Tammi, Helsinki 1988. 327 s., kuv.
- Hakovirta, Harto: *East-West Conflict and European Neutrality*. Oxford University Press, Oxford 1988.
- Hellström, Katrin & Sjöblom, Stefan & Suksi, Markku: *Det*

- statliga revisionsväsendet i Finland*. Meddelanden från ekonomisk-statensvetenskapliga fakulteten vid Åbo Akademi. Rättsvetenskapliga institutionen. Ser. A:265. MOF 34. Åbo 1988. 98 s.
- Henriksson, Markku: *The Indian on Capitol Hill*. Indian Legislation and the United States Congress, 1862—1907. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1988.
- Hilton, Rodney ym.: *Uuden maailman synty*. Feodalismista kapitalismiin. Vastapaino, Tampere 1988. 229 s.
- Immonen, Hannu: *The Agrarian Program of the Russian Socialist Revolutionary Party, 1900—1914*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1988. 169 s.
- Keller, Evelyn Fox: *Tieteen sisarpuoli. Pohdintoja sukupuolesta ja tieteestä*. Vastapaino, Tampere 1988. 207 s.
- Kevätsalo, Kimmo: *Selviytymistä, vastarintaa ja vapauspyrkimyksiä*. Työpaikalla toimimisen muuttuvat ehdot 1980-luvun Suomessa. Tutkijaliitto, Vaasa 1988.
- Kivinen, Osmo: *Koulutuksen järjestelmäkehitys. Peruskoulutus ja valtiollinen kouludoktriini Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla*. Turun Yliopiston julkaisuja, sarja C osa 67. Turun Yliopisto, Turku 1988. English Summary. 343 s.
- Klinge, Matti ym.: *Kuninkaallinen Turun Akatemia 1640—1808*. Helsingin yliopisto 1640—1990. Ensimmäinen osa. Otava, Helsinki 1988. 740 s.
- Knif, Johan: *Tests for Market Model Instability*. An Empirical Comparison of Tests Using Recursive Residuals. Forskningsrapporter från Svenska handelshögskolan, Helsingfors 1988.
- Koivisto, Mauno: *Politiikkaa ja politikointia 1979—1981*. Kirjayhtymä, Helsinki. 287 s.
- Kolankiewicz, George and Lewis, Paul G.: *Poland. Politics, Economics and Society*. Marxist Regimes Series, Pinter Publishers, London 1988.
- Kostiainen Auvo: *Loikkaarit. Suuren lamakauden laitton siirtolaisuus Neuvostoliittoon*. Otava, Helsinki 1988. 284 s.
- Käkönen, Jyrki: *Kuuban ulkopoliittikka*. Kuuban ulkopoliittinen ajattelu ja politiikan tavoitteet pikkuvaltiokäsitysten näkökulmasta. Rauhan- ja konfliktitutkimuslaitos. Tutkimuksia, No. 34, Tampere 1988. 74 s.
- Käkönen, Jyrki: *Natural Resources and Conflicts in the Changing International System: Three Studies on Imperialism*. Avebury, Aldershot 1988.
- Litzen, Aulikki: *Vapaa kasvu Helsingin esikaupunkialueella 1900—1970*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1987. 157 s.
- Luntinen, Pertti: *Saksan keisarillinen laivasto Itämerellä. Aikheet, suunnitelmat ja toimet*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1987.
- Martin, Pekka: *Joukon johtajia*. Näkemyksiä ja kokemuksia. WSOY, Juva 1988.
- Myntti, Kristian (toim.): *TSS-oikeudet ja Suomi*. Meddelanden från ekonomisk-statensvetenskapliga fakulteten vid Åbo Akademi. Institutet för mänskliga rättigheter. Ser. A:260. Åbo 1988. 91 s.
- Paul, Jan-Peter: *Negative Economic Relations between States: A Case-Intensive Analysis*. An Approach for Describing the Theory of long-term negative Economic Relations. Swedish School of Economics and Business Administration, Helsingfors 1988.
- Pohjalainen, Teuvo: *Nykyajan perustuslait ja valtiosäännöt*. Finn publishers, Tampere 1988. 198 s.

- Punamäki, Raija-Leena: *Childhood Under Conflict. The Attitudes and Emotional Life of Israeli and Palestinian Children*. Tampere Peace Research Institute, Tampere 1987.
- Ranta, Raimo: *Viipurin komendanttikunta 1710—1721. Valtaus, hallinto ja oikeudenhoito*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1987. 479 s. Mit Deutscher Zusammenfassung.
- Rawls, John: *Oikeudenmukaisuusteoria*. WSOY, Juva 1988.
- Salokorpi, Hannu: *Pietarin tie*. Suomalainen puolue ja suomettarelainen politiikka helmikuun manifestista 1899 Tarton rauhaan 1920. Suomen Historiallinen Seura, 1988. With an English Summary.
- Sarsila, Juhani: *Historian väärennöksiä ja väärentämisen historiaa*. Otava, Helsinki 1988. 280 s.
- Sironen, Esa (toim.): *Uuteen liikuntakulttuuriin*. Vastapaino, Tampere 1988. 207 s.
- Steinbock, Dan: *Eikä jumala lasta siunaa*. Manhattanin varjoissa. WSOY, Juva 1988.
- Strange, Susan: *States and Markets. An Introduction to International Political Economy*. Pinter Publishers, London 1988.
- Suksi, Markku: *Traces of Ideal Government — exploring legal-philosophical elements of internal sovereignty*. Meddelanden från ekonomisk-statsvetenskapliga fakulteten vid Åbo Akademi. Rättsvetenskapliga institutionen. Ser. A:264. Åbo 1988. 144 s.
- Suomi, Juhani: *Vonkamies. Urho Kekkonen 1944—1950*. Otava, Helsinki 1988. 555 s.
- Suvanto, Seppo: *Knaapista populiin*. Tutkimuksia erilaistumisesta Satakunnan talonpojistossa vuosina 1390—1571. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1987.
- Torańska, Teresa: *Oni. Vastuunkantajat*. Puolan stalinistijohtajat kertovat. Otava, Helsinki 1988. 398 s.
- Tuori, Kaarlo: Oikeuden rationaalisuus. Max Weber ja Jürgen Habermas oikeuskehityksen tulkitsijana. *Helsingin yliopiston julkisoikeuden laitoksen julkaisuja* D:4, Helsinki 1988. 222 s.
- Tuori, Kaarlo (toim.): Teorioita oikeuden kehityksestä. Esitelyjä ja erittelyjä. *Helsingin yliopiston julkisoikeuden laitoksen julkaisuja* D:1, Helsinki 1988. 194 s.
- Verba, Sidney (ed.): *Elites and the Idea of Equality: A Comparison of Japan, Sweden, and the United States*. Harvard University Press, London 1987.
- Vihavainen, Timo (toim.): *XI suomalais-neuvostoliittolainen historioitsijoiden symposio*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1988. 123 s.
- Virtanen, Keijo: *Atlantin yhteys*. Tutkimus amerikkalaisesta kulttuurista, sen suhteesta ja välittymisestä Eurooppaan vuosina 1776—1917. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1988. With English Summary.
- Westerlund, Lars: *Statsministerns ekippage. Hans sekreterare och politiska stab. Meddelanden från ekonomisk-statsvetenskapliga fakulteten vid Åbo Akademi. Rättsvetenskapliga institutionen*. Ser. A:263. Åbo 1988. 56 s., with English Summary.
- Wiberg, Matti: Laki ja moraali. Käsitteellinen tutkimus poliittisen velvoitteen perusteista. *Helsingin yliopiston julkisoikeuden laitoksen julkaisuja* D:2, Helsinki 1988. 146 s.
- Zuckert, Catherine H. (ed.): *Understanding the Political Spirit: Philoical Investigations from Socrates to Nietzsche*. Yale University Press, London 1988.